

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

Киричок В.А., Роговець О.В.

**ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ГІДНОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Методичні рекомендації

Кіровоград-2014

УДК 378.015.31:17.022.1
ББК 74.200.53
К-43

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах Комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (протокол № 3 від 03 грудня 2013 р.; лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України № 14.1/12-Г-44 від 21 січня 2014 р.)

Рекомендовано вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 9 від 28 жовтня 2013 р.)

Рецензенти:

Хомич Л. О. — д-р пед. наук, професор, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України;

Петрочко Ж. В. — д-р пед. наук, старший наук. співробітник, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України;

Барбазюк О. А. — директор науково-методичного центру управління освіти Солом'янської районної в місті Києві державної адміністрації.

К-43

Киричок В. А.

Виховання культури гідності молодших школярів у позаурочній діяльності : [методичні рекомендації] / В. А. Киричок, О. В. Роговець. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. — 80 с.
ISBN 978-966-189-291-9

Методичні рекомендації розкривають зміст, сучасні форми та методи виховання культури гідності (особистої, людської та національної) молодших школярів у позаурочній діяльності на засадах гуманістичної моралі; особлива увага приділена реалізації рефлексивно-експліцитного методу виховання з урахуванням вікових особливостей учнів. Означений комплекс форм і методів сприяє розвитку критичного мислення школярів, залученню їх до виховної взаємодії, що покращує період адаптації першокласників, учнів 2-4 класів як до умов шкільного колективу, так і до умов сучасного українського соціуму.

Методичні рекомендації адресовані вчителям початкових класів, вихователям, методистам, практичним педагогам, студентам педагогічних вузів, батькам.

УДК 378.015.31:17.022.1
ББК 74.200.53

ISBN 978-966-189-291-9

© В. А. Киричок, О. В. Роговець, 2014
© ТОВ «Імекс-ЛТД», 2014

Вступ

У своєму дослідженні ми спирались на теоретичні розробки культури гідності особистості, здійснені І. Д. Бехом [1, с. 17-30], який під гідністю розуміє «усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик, що викликають повагу оточення», а сама «гідність має виступати надцінністю як морально-духовне утворення вищого порядку... гідність як надцінність причетна до формування кожної конкретної цінності, ...гідність можна трактувати як показник вищої моральної самосвідомості, до якої мусить піднятися особистість». Концепція культури гідності постулює свідомість і самосвідомість як психологічне джерело цього почуття, а його носія — як раціонального діяча. Саме тому психологічна готовність до раціонального вчинку виступає основним критерієм сформованості суб'єкта культури гідності.

Ми також поділяємо висновок, зроблений І. Д. Бехом, стосовно визначення ключового для нашого дослідження поняття «людина культури гідності», яка є «самодостатньою особистістю, яка покладається лише на себе, свій внутрішній поклик, а не на інших, не на те, що вони думають про неї, чого від неї очікують, чим захоплюються в ній, чи що в ній зневажають, за що винагороджують чи карають».

Оскільки саме визнання людини найвищою цінністю, а її прав пріоритетними, характеризує найвищий рівень сучасної цивілізації, можна зробити висновок, що культура гідності особистості — це ціннісне ставлення до себе та до інших (за К. Чорною).

У своєму дослідженні ми виходили з того, що культура гідності особистості є ціннісним ставленням до себе та до інших людей, способом досягнення різних видів гідності: «Я-Я» — людська гідність (правовий аспект) — Я-дитина, людина, європеєць, представник людства; «Я-Ти» — особистісна, власна гідність — Я-учень, Я-гуманіст, нащадок і продовжувач славного роду; «Я-суспільство» — національна гідність, Я-українець, творець себе і держави, нації.

Основними завданнями формувального етапу дослідження є: розробити програму та методику виховання культури гідності учнів 1-4-х класів, перевірити їхню педагогічну результативність; теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність педагогічних умов виховання культури гідності молодших школярів; підготувати розділ колективного науково-методичного посібника для вчителів та вихователів початкових класів щодо впровадження програми та методичних рекомендацій у виховний процес. У процесі нашого дослідження ми враховували вікові особливості дітей молодшого шкільного віку, а саме: відсутність у них системи знань, незначний життєвий та моральний досвід, підвищена емоційність, вразливість і одночасно пластичність до морально-етичних впливів, імпульсивність та безпосередність поведінки дитини, бажання по-

стійно вступати в контакт з іншими людьми. У цьому віці у дитини відбувається ускладнення емоційно-мотиваційної сфери, яка істотно впливає на її поведінку. У дитини виникають такі вікові новоутворення: довільність психічних процесів і функцій (за Л. Виготським); відносно стійкі форми поведінки й діяльності — основа формування її характеру; здібність цінувати особистість іншої людини (І. Бех). Авторитетом для дитини стають з 3-го класу однолітки, їхні думки, оцінки, судження. У дитини формується ядро особистості. За роки навчання в початкових класах основними потребами мають стати: потреба у спілкуванні з людьми, в емоційному контакті, визнанні, оцінці своїх дій та вчинків, виявленні власних позицій у ставленні до інших, світу; потреба у дружбі, товариськості; у повазі особистості, у самоповазі тощо. Такий підхід дозволив визначити, перш за все, ціннісне ставлення дитини до себе, до інших, до держави, нації.

Головна особливість розвитку особистості першокласника — зміна соціальної позиції. Дитина приступає до систематичного навчання, стає членом шкільного і класного колективу, змінюються її стосунки з дорослими. Це поглиблює систему її відносин з навколишньою дійсністю, впливає на характер і зміст дитячих емоцій: вони стають тривалішими, стійкішими і глибшими. Однак прагнення дітей цього віку часто відзначаються ситуативністю, поведінка характеризується нестійкістю, їм притаманна швидка зміна настрою. Система моральних якостей, які складають морально-духовне «Я» дітей цього віку ще недостатньо стабільна: ті чи інші властивості не набули достатньої ваги, що може викликати певні труднощі у вихованні культури гідності першокласника.

Система **знань**, які підлягають засвоєнню першокласником, може виступати для нього у двох аспектах: у пізнавальному і в ціннісному до них ставленні. У першому випадку знання є «річчю в собі», об'єктом, що підлягає тільки пізнанню: засвоюється теоретичний і фактичний зміст. У другому випадку, знання постають перед дитиною як «річ для неї», тобто розглядаються в їх ціннісному значенні: чи потрібно (і в яких саме випадках) використовувати ці знання для власної діяльності [13, с. 10].

Першокласники доволі успішно оволодівають знаннями про моральні цінності та їх антиподи (доброта — жорстокість, чесність — нечесність, відповідальність — безвідповідальність, совісна людина — безсовісна людина тощо), вживають терміни, що позначають певні моральні якості, хоча розуміють їх сутність лише за умов розкриття дорослими їхнього змісту. Водночас учні цього віку характеризуються розривом між знаннями щодо суспільних і моральних цінностей та відповідною поведінкою. Цей розрив виступає віковою особливістю учня, «який ще тільки вчиться орієнтуватися в розмаїтті життєвих ситуацій, вчиться співвідносити наявні в нього уявлення про життя з реальними вчинками, конкретною поведінкою» [11, с. 138].

Проте входження знань до складу особистісної орієнтації, створення основи для формування власних ціннісних уявлень дитини цього віку залежить не тільки від рівня знання нею певного теоретичного і практичного матеріалу. Вирішальне значення тут належить процесам ціннісного сприймання знань, що засвоюються, коли усвідомлюється необхідність при оцінюванні явищ і виборі способів поведінки спиратися на ці знання в умовах життєвої ситуації. Отже, знання стають мотивами і стимулами поведінки першокласника, якщо вони пройшли через почуття особистості і прийняті нею [5, с. 31].

6-7-літня дитина живе насамперед **почуттями**. Вона не сприймає логічних доказів, до яких часто вдаються дорослі у своїй виховній діяльності, тому що мислить образами, а не абстрактними категоріями. Сприймання дитиною будь-якого конкретного образу, події супроводжується почуттями, тобто певним ставленням до них. Ось чому «тільки те, що знайшло відповідний емоційний відгук, емоційне сприйняття, поступово складається в систему потреб, прагнень, стає постійним безпосереднім спонуканням окремих учинків і всієї поведінки загалом» [11, с. 61].

Таким чином, **емоції** належать до процесів внутрішньої регуляції поведінки першокласників. Вони пов'язані з потребами, виступають суб'єктивною формою їхнього вираження й активізують діяльність, спрямовану на їхнє задоволення. Успішний перебіг такої діяльності супроводжується позитивними емоціями; навпаки, неможливість задоволення потреб викликає негативні емоції. Найбільш потужне і важливе джерело переживань дитини — її взаємини з однолітками та дорослими. Потреба в позитивних емоціях, які надходять від інших людей, визначають поведінку дитини [там само].

Якщо оцінювати особливості почуттів дитини 6-7-ми років, треба зважати на те, що вона не захищена від багатоманітності переживань, які виникають під час безпосереднього спілкування з дорослими. Емоції втомлюють дитину. Стомившись, вона перестає розуміти і виконувати правила. У такому випадку дитина потребує відпочинку від власних почуттів. За значної рухливості емоцій і почуттів дитину цього віку характеризує збільшення «розумності». Це пов'язане з її розумовим розвитком. Вона вже може регулювати свою поведінку. Водночас здатність до рефлексії може призвести не до розвитку моральних якостей, а до демонстрації їх з метою одержання від цього своєрідних дивідендів — захоплення і схвалення з боку оточуючих.

На розвиток емоцій першокласників домінуючий вплив має навчальна та ігрова діяльність. Формуванню почуттів сприяють успіхи і невдачі в навчанні, взаємини з однолітками і батьками, літературні твори, телепередачі, кінофільми [6, с. 161].

Характерна для дошкільників конформність (зовнішня згода з думкою більшості, підпорядкування впливу цієї більшості за умов

внутрішнього усвідомлення її хибності) у 6-7 років зазвичай знижується. Дитина у процесі встановлення ігрових і реальних відносин навчається аргументувати свою позицію, відстоювати те, у що вона вірить і що знає.

У дитини в цей віковий період розвивається довільна **поведінка**, формується система соціальної та пізнавальної мотивації. У цьому віці дитина здатна вже підпорядковувати безпосередні мотиви більш віддаленим, особистісні — соціальним. Дослідження фахівців засвідчують, що поведінка дитини все частіше визначається не окремими бажаннями, які швидко змінюються або вступають у конфлікт між собою, а певним підкоренням окремих мотивів, а отже, і співвідкоренням окремих дій [9, с. 32].

У переважній більшості діти 6-7 років охоче залучаються до різних видів діяльності. Проте їхні бажання ситуативні, поведінка відрізняється нестійкістю, швидкою зміною настрою. Вони здатні до виконання будь-якої роботи, намагаються брати участь у багатьох заходах, однак енергія їхніх бажань часто не відповідає їхнім можливостям. Мотиви «хочу» і «потрібно» вступають у боротьбу. І не завжди перемагає моральний. Це призводить до того, що діти можуть досить швидко охолонути до справи, яку виконують, не довести її до кінця, переключатися з одного на інше. Успіхи викликають у дитини підйом, почуття задоволення, гордості, спонукають до нових звершень. Їй хочеться, щоб дорослі розділили з нею її радість. Тому дитина дуже гостро переживає невдачі, пов'язані з недостатньою якістю виконання дії.

У 6-7 років дитина здатна оволодіти основами відповідального ставлення до результатів власних дій і вчинків, що стає передумовою формування в неї почуття обов'язку, сумління, сорому, справедливості, почуття співучасті в загальній, спільній справі. Діти цього віку вже можуть розуміти моральний сенс відповідальності, що допомагає їм виявляти відповідне ставлення до своїх обов'язків [16, с. 12].

Суттєві зміни у ціннісних орієнтаціях дітей відбуваються наприкінці молодшого шкільного віку. Тож у дітей кінця молодшого шкільного віку ціннісні орієнтації починають складатися у більш розвинену, складну й стійку систему, яка визначає ставлення їхньої активної життєвої позиції. Дане положення обумовлено тим, що ступінь розвитку соціальної активності дітей пов'язаний з певним рівнем розвитку їхньої свідомості й самосвідомості.

Виховання у першокласників культури гідності у позаурочній діяльності передбачає використання широкого комплексу взаєпов'язаних форм і методів роботи.

Щодо форм роботи, рекомендується використовувати такі, як:

— **фронтальну**, яка передбачає спільну діяльність вихователя з усім класом: подання загальної інформації, постановка однакових

для всіх завдань, опрацювання учнями однієї проблеми. Для посилення результативності цієї форми, необхідно створювати в класі атмосферу творчої колективної роботи, підтримувати увагу й активність молодших школярів. Ця форма роботи дає змогу охопити одночасно всіх дітей, ознайомити їх з необхідним змістом. Однак фронтальна робота не враховує індивідуальні розбіжності школярів й орієнтована переважно на середнього учня, що знижує її ефективність. Дитина в цьому разі виступає в ролі об'єкта виховання, вона має засвоїти і відтворити матеріал, запропонований їй учителем, який є основним джерелом знань;

— **групову** (робота в малих групах), яка забезпечує створення під час виховних занять мікроклімату, базованого на принципах співпраці й демократизації, сприяє розвитку в учнів критичного мислення та вміння самостійно опановувати нові знання, передбачає залучення школярів до виховної взаємодії. Групова форма роботи надає кожному учню змогу виявити свої знання і вміння в практичній діяльності через постійне залучення до процесу мислення й міжособистісного спілкування, забезпечує формування вмінь активного слухання, вироблення спільної думки, вирішення виникаючих суперечностей;

— **індивідуальну** (з окремими учнями), яка забезпечує створення сприятливих умов для індивідуалізації та диференціації виховних зусиль, надання педагогічної підтримки дітям, які її потребують, насамперед тим, котрі важко залучаються до міжособистісної взаємодії і спільної діяльності, неохоче приймаються класним колективом, а також боязким і сором'язливим.

Для сучасного виховного простору характерні тенденції спрямування до гуманістичного, демократичного розвитку, до взаємодії, співпраці, інтеракції в різних сферах функціонування людей. Спостерігається перехід школи на курс, що забезпечує створення можливостей для учнів займати не просто активну, а й ініціативну позицію у процесі виховної діяльності. На особистісному рівні це означає не просто засвоювати запропонований учителем матеріал, а й пізнавати світ, вступаючи з ним в активний діалог, самостійно шукати істини і не зупинятися на досягнутому. Тому в процесі проведення позаурочної виховної діяльності необхідно не тільки орієнтуватися на її зміст, а й продумувати, як це зробити з найбільшою користю для розвитку особистості кожної дитини. Для цього вчитель має застосовувати ті методи виховної діяльності, які підвищують її продуктивність та якість. Це потребує переходу від звичного монологічного викладу готових знань до діалогічного, інтерактивного, проблемно-пошукового, творчого, що пов'язано з подоланням соціальних стереотипів в аспекті педагогічного проектування та організації виховного процесу. Найбільшою мірою таким вимо-

гам відповідають інтерактивні методи виховання, які ґрунтуються на рефлексії і допомагають кожному школяреві піднятися на вищий інтелектуальний рівень, опинитися в новому контексті досягнення мети завдяки суб'єктивного ставлення до мети виховної діяльності.

Використання інтерактивних методів (рольові ігри, інсценізації, творчі завдання, вирішення ситуацій морального вибору) дає змогу не тільки закріпити теоретичні знання учнів, а й поглибити їх у процесі спілкування і творчого пошуку. Творчі завдання містять більшою чи меншою мірою елемент невідомого і мають зазвичай декілька підходів виконання.

Аналіз психолого-педагогічної та філософської літератури дав нам змогу визначити компоненти, критерії, показники вихованості культури гідності молодших школярів. Були визначені наступні компоненти: 1 – людська гідність; 2 – особистісна гідність (власна); 3 – національна гідність. Нами були визначені до кожного з компонентів критерії та їх показники: когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісно-поведінковий (Табл. 1).

Таблиця 1

Компоненти, критерії, показники вихованості культури гідності молодших школярів

Критерії Компоненти	Когнітивний	Емоційно-ціннісний	Діяльнісно-поведінковий
	<i>Показники</i>		
Людська гідність	1. Уявлення про людину як представника людства. 2. Знання про зміст основних статей міжнародної Конвенції про права дитини: право на життя, громадянство; збереження індивідуальності; право вільно висловлювати свої думки, погляди; захищеність дитини від посягання на її честь і гідність.	1. Почуття поваги до себе та інших людей.	1. Вміє поважати себе та інших, незалежно від їх матеріального становища. 2. виявляє турботу про інших, повагу їхньої гідності. 3. Як правило, поводить себе чесно й правдиво. 4. Здійснює гідні вчинки.
Особистісна гідність (власна)	1. Знання про себе як доньки чи сина, учня, члена колективу.	1. Бажання виявляти повагу до людини (членів своєї родини, представників роду, класу, групи).	1. Вміє об'єктивно оцінювати себе (самооцінка, самокритика).

	<p>2. Знання про зміст основних статей Конституції України: право людини на життя, вільний розвиток, повагу гідності, свободу, працю, освіту, відпочинок, охорону здоров'я, захист батьків.</p> <p>3. Розуміння сутності понять «честь» та «повага до людей».</p> <p>4. Знання своїх чеснот і вад.</p>	<p>2. Вимогливість у ставленні до себе та інших.</p> <p>3. Відчуття, переживання власної гідності (цінує свої позитивні якості та визнає свої досягнення).</p> <p>4. Виявлення готовності стати кращим.</p>	<p>2. Вміє проявляти повагу до інших людей та до себе.</p> <p>3. Вміє відстоювати власну гідність.</p> <p>4. Здатна поводитись совісно за відсутності контролю дорослого, його впливів (вчинок честі, чуйності, вдячності, шанування).</p> <p>5. Вміє робити моральний вибір у спеціально створених та життєвих ситуаціях.</p>
Національна гідність	<p>1. Уявлення про себе як українця (нки).</p> <p>2. Знання про історію своєї країни, краю, столиці, державну символіку.</p> <p>3. Знання морально-етичних традицій та правил поведінки українців.</p>	<p>1. Повага до Української держави.</p> <p>2. Повага гідності себе як представника українського народу.</p> <p>3. Бажання виявляти взаємоповагу між представниками різних етносів, культур.</p> <p>4. Інтерес до української мови, культури, історії українського народу.</p>	<p>1. Визнає честь і гідність не лише українців, але й представників різних етносів.</p> <p>2. Намагається протистояти випадкам зневажливого ставлення до представників української нації, держави, її символів, культури.</p> <p>3. Вчиться відстоювати національну гідність.</p>

На основі критеріїв були визначені три рівні вихованості культури гідності: високий, середній, низький.

З урахуванням трикомпонентної структури нами виявлені рівневі характеристики вихованості культури гідності учнів 1-4-х класів.

Високий рівень — стійкий вияв культури гідності у учнів з високою частотністю проявів у діях та вчинках. Виявляє любов і повагу до своєї родини, батьків, почуття гордості за свій рід; до Української держави; взаємоповагу у ставленні до представників різних етносів, культур. Має уявлення про себе як людину — представника людства. Виявляє повагу гідності себе як представника українського народу. Характеризується системними знаннями про свій рід, конституційні права і обов'язки, державні символи. Має знання про зміст основних статей Конвенції про права дитини. Охоче оволодіває рідною мовою, виявляє інтерес до традицій, історії та культури українсь-

кого народу. Бере активну участь у традиційних та сучасних святах, дотримується народних традицій. Виявляє активність у житті класу, школи. Поважає себе та інших. Об'єктивно оцінює себе. Вміє відстоювати власну гідність. Здатний поводитись совісно за відсутності дорослого. Вміє робити моральний вибір (за спеціально створених ситуацій та у житті). Здійснює гідні вчинки.

Середній рівень — стійкий репродуктивний вияв вихованості культури гідності. Визначається недостатнім рівнем знань про свій рід, країну; знання основних статей Конституції України, Конвенції про права дитини. Визначається фрагментарністю знань про український народ, його історію, культуру, традиції. Переважає ситуативно-емоційне ставлення до своєї родини, країни, народу, мови, представників інших національностей. Інколи порушує правила поведінки у сім'ї, суспільстві, виявляє неповагу до представників інших етносів. Бере участь у традиційних та сучасних святах, житті класу, школи в разі додаткового педагогічного стимулювання з боку педагогів. Потребує зовнішніх спонукань з боку дорослих.

Низький рівень — ситуативний, нестійкий вияв вихованості культури гідності. Не має уявлення про себе як людину, представника людства. Не завжди виявляє повагу гідності себе як представника українського народу. Характеризується відсутністю системних знань про свій рід, основні конституційні права і обов'язки, державні символи, основні статті Конвенції про права дитини. Недостатньо оволодіває рідною мовою, не виявляє інтересу до історії, традицій, культури українського народу. Часто порушує правила поведінки людей у сім'ї, суспільстві; до представників інших національностей виявляє неповагу, нетерпимість. Безініціативний, часто ігнорує участь у громадській діяльності задля класу, школи, рідного краю, Батьківщини. Не завжди дотримується народних традицій. Необ'єктивний в оцінці себе та інших. Часто поводить себе нечесно за відсутності дорослого. Часто не здатен зробити моральний вибір у різних ситуаціях, вчинити гідно.

У роботі був використаний цілий комплекс взаємопов'язаних форм, методів і засобів виховання: спостереження, анкетування, методика незакінчених речень, ігрові методики, тестові завдання для учнів, практичні вправи для дітей, метод ситуацій, метод проєктів, міні-дискусії, міні-диспути, етичні тренінги, комунікативні ігри, виховні години, читання та аналіз художніх творів тощо.

Експериментальна база дослідження *Всеукраїнського рівня* на базі Черкаського обласного інституту післядипломної освіти вчителів:

- у Звенигородському районі: Моринська ЗОШ I-III ступенів — директор Слива В. В.; Шевченківський НВК I-III ступенів

- директор Нечитайло В.Б.; Козацька ЗОШ I-III ступенів – директор Коваленко С. О.;
- у Корсунь-Шевченківському районі: Корсунь-Шевченківська ЗОШ I-III ступенів № 1 – директор Гайдай О. В.; Комарівський НВК I-II ступенів – директор Шевченко Н. В.; Шендерівський НВК I-III ступенів – директор Кошелюк А. В.;
- у Чигиринському районі: Чигиринська спеціалізована школа I-III ступенів № 2 – директор Кушнір В. П.; Медведівська ЗОШ I-III ступенів – директор Казначей І. В.; Бершадська ЗОШ I-III ступенів – директор Магда В. П.; Суботівська ЗОШ I-III ступенів – директор Мінська О. І.;
- Черкаська гімназія № 31 – директор Пивоваров В. М.

Експеримент у підвідомчих установах: ЗОШ № 115 м. Києва Солом'янського р-ну – заступник директора з виховної роботи в початкових класах вчитель-методист Іванова Н. І.; ЗОШ № 177 Солом'янського р-ну м. Києва – директор Шашевська І. С., заступник директора з виховної роботи в початкових класах вчитель-методист Кульшина В. О., вчитель-методист Завертана Л. В.; ЗОШ № 54 Солом'янського р-ну м. Києва – директор Ковальова О. І.; НВК «Домінанта» м. Києва – директор Уфімцева С. В.; ЗОШ № 4 м. Антрацит – директор Кириченко Т. У.; спеціалізована школа № 43 «Грааль» Солом'янського району м. Києва – директор Лазебник Н.

За своєю сутністю культура гідності є ціннісним ставленням дитини до себе та до інших людей, що має складну структуру й охоплює різні види гідності: особистісну, людську, національну.

«Я – Ти» – особистісна, власна гідність – я-учень, я-гуманіст, нащадок і продовжувач славного роду. Для виховання в учнів особистісної гідності доцільно використовувати як традиційні, так і сучасні активні та інтерактивні методи виховання. Серед традиційних методів важливе місце належить бесідам, що спрямовуються на розширення і поглиблення когнітивної сфери молодших школярів у досліджуваному напрямі, а також зміни ціннісних ставлень і стереотипів поведінки. Останнє досягається за допомогою активізації у дітей процесів переживання та стимулювання в них бажання особисто залучатися до вирішення поставлених завдань. Цьому сприяє проблемний виклад матеріалу, що передбачає не просто передачу першокласникам необхідної інформації, а залучення їх до самостійного (за підтримки вчителя) знаходження відповідей на поставлені запитання. Такі бесіди (наприклад, «Мое Я», «З чого складається наша гідність», «Від спраги помирай, а гідності не втрачай») дають змогу розширити когнітивну сферу першокласників щодо змісту особистої гідності, розкрити сутність таких понять, як честь, повага до людей, спонукають їх до роздумів над власними чеснотами і вадами.

Крім традиційних бесід варто застосовувати різноманітні вправи, які сприяють виробленню в учнів необхідних ціннісних ставлень, відпрацюванню важливих для особистісної гідності вмій (наприклад, виявлення поваги до старших — «Нечемна Тетянка»); інсценізації («Політав Журавель»); ігрові методики (рольові ігри «Поважай мене», «Переляканий їжачок», «Сонечко»), орієнтовані на формування розуміння поняття гідності, усвідомлення якостей і чеснот, з яких вона складається; розв'язання ситуацій морального вибору, що навчають відстоювати власну гідність, не принижуючи гідності іншого, робити усвідомлений моральний вибір, поводитися совісно («Новенький»), адекватно оцінювати свої вчинки і вчинки інших («Чи людина — чи тварина»), виявляти повагу до старших; низка самостійних творчих завдань («Калиновий кущ»), «Я знаю, я вмю, я можу», які направлені на самоаналіз, оцінку себе і своїх можливостей, вчинків.

«Я — Я» — людська гідність (правовий аспект) — я-дитина, людина, європеєць, представник людства.

Для виховання у першокласників людської гідності у нагоді стануть: бесіда «Наші права і обов'язки», розповідь «Поважати гідність іншого — мій обов'язок», які дають змогу ознайомити першокласників з такими поняттями, як «закон», «право», «обов'язок», Основним Законом Української держави — Конституцією, Конвенцією про права дитини, Міжнародною Декларацією про права дитини. Аналіз проблемних ситуацій («Виправ помилки»), дискусія «Хто правий» сприяють розширенню емоційної сфери дітей, спонукають їх до роздумів про те, чому треба поважати власну і людську гідність. Доцільно використовувати твори українських письменників і поетів (В. Сухомлинського «Держач і Кріт», «Важко бути людиною»; А. М'ястківського «Наш рід»; Н. Красоткіної «Людина серед людей»; Н. Поклада «Наш прапор»; Л. Пилип'юк «Журавлик»; В. Терена «Не забудь»).

Вправи «Пригадай казку», рольові ігри «Плескаю в долоньки», «Струмочок» передбачають не лише закріплення знань дітей про права та обов'язки людей, а й вироблення в них бажання виконувати власні обов'язки. Творче завдання «Намалюй людину» спрямоване на вироблення у першокласників навичок розрізнення доброго і поганого, змушує їх замислитися над тим, чому не можна поводитися жорстоко, агресивно, принижувати гідність іншого.

«Я — суспільство» — національна гідність, Я-українець, творець себе і держави. Для виховання у першокласників людської гідності у нагоді стануть: бесіди «Дім, в якому ми живемо», «Державні символи», «Моє місто», які дають змогу дати уявлення першокласнику про себе як українця, глибше і краще пізнати історію своєї країни, держави, краю, столиці, більше дізнатися про державну символіку.

Творчі завдання «Створи український прапор», «Помірковано», інсценізація «Журавель» розширюють емоційну сферу першокласника, виховують повагу до Української держави, повагу до представників різних етносів, культури; вікторина «Мій Київ», творче завдання «Згадаємо вулиці міста» допомагають в ігровій формі закріпити знання про власне місто, його історію. Використаний комплекс методів дозволяє виховувати у першокласників гідну поведінку, яка передбачає вміння відстоювати національну честь і гідність, вчить протистояти випадкам зневажливого ставлення до представників української нації, держави, її символів, культури.

Програма виховання культури гідності першокласників

Клас	Теми:
<p><u>Особистісна гідність</u> («Я-Ти» — я-учень, я-гуманіст, нащадок і продовжувач славного роду)</p>	<p>1. «Моє Я» (мета: формувати в молодшого школяра знання про себе як члена класного і шкільного колективів, уміння пізнавати та об'єктивно оцінювати себе)</p> <p>2. «Я серед людей» (мета: правильно визначати своє місце в суспільстві, виховувати вміння проявляти повагу до інших людей та до себе, відстоювати власну гідність і поважати гідність інших, робити моральний вибір у різних життєвих ситуаціях)</p> <p>3. «Чарівні слова — чуйність, вдячність, шанування» (мета: розкрити сутність таких понять, як «честь», «совість», «повага», виховувати вміння поводитися совісно (вчинок честі, чуйності, вдячності, шанування))</p>
<p><u>Людська гідність</u> («Я-Я» — я-дитина, людина, європеець)</p>	<p>1. «Скоро я навчусь читати, і сам прочитаю, бо вже дуже хочу знати, які права маю» (мета: познайомити учнів з основними статтями Конвенції про права дитини, Конституції України, які стосуються прав та обов'язків громадян, учнів, дітей; виховання поваги до своїх обов'язків і прав іншої людини)</p> <p>2. «Хто людям добра бажає, той і собі має» (мета: формувати у дітей поважне ставлення до інших людей, вміння проявляти емпатію, повагу їхньої гідності)</p> <p>3. Гра-подорож «Мандруємо країною Добродія» (мета: познайомити учнів зі словами чемності, способами їх використання в різних ситуаціях; вправляти у дотриманні правил поведінки у школі, громадських місцях тощо)</p>

<p><u>Національна гідність</u> «Я-суспільство» — я-українець, творець себе і держави.</p>	<p>1. Люблю країну я свою, вона найкраща в цілім світі» (мета: виховувати повагу до Української держави, українського народу, ідентифікація себе з ним, інтерес до української культури, історії, традицій і звичаїв)</p>
	<p>2. «Без верби і калини немає України» (мета: формувати знання про державні і народні символи України, історію їх виникнення, виховувати повагу до них)</p>
	<p>3. «Я дитина українська, вкраїнського роду, українці — то є назва славного роду» (мета: уявлення про себе як українця, знання історії своєї країни, краю, столиці нашої держави, рідного міста, повагу до них)</p>

Орієнтовні матеріали для проведення виховних годин.

Тема 1. «Моє Я»

Мета: формувати в молодшого школяра знання про себе як члена класного і шкільного колективів, уміння пізнавати та об'єктивно оцінювати себе.

Я всміхаюсь сонечку,
Здрастуй золоте!
Я всміхаюсь квіточці,
Хай вона росте.
Я всміхаюся дощику,
Лийся, мов з відра,
З друзями вітаюся,
Зичу їм добра.

Вчитель. Давайте добре роздивимося один одного. Ми всі різні і всі однакові одночасно. А в чому ми однакові? Якщо поглянути взагалі, то можемо сказати, що всі ми, люди, маємо по дві руки, дві ноги, два ока і два вуха. А в чому ми різні? Так, у нас різний колір волосся, очей, зріст, різні зачіски.

1. Розминка «Ми — різні».

Вчитель. Заложіть мимоволі руки та подивіться один на одного. Чи схожі ви? Сядьте так, щоб вам було зручно, та ще раз подивіться один на одного. Навіть в таких простих рухах та діях ми різні. Кожен з нас це зробив по-своєму, по-іншому, індивідуально. А чи є щось однакове між вами?

Добір за ознаками в рядах.

Станьте в 1-й ряд ті, в кого довге волосся, в 2-й — ті, в кого блакитні очі, в 3-й — тільки хлопчики і т. ін., в 4-й — тільки дівчатка.

Бачите, як багато між вами спільного, але ж багато і відмінного. У кожного свій неповторний характер, свої думки, почуття, здібності.

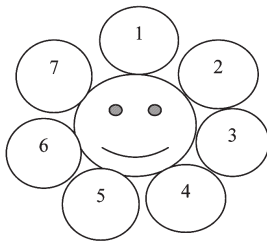
У світі немає двох однакових людей. Подивіться на свої долоньки. На них — тоненький малюнок з ліній. У кожної людини він свій, неповторний. У середині кожного з нас є внутрішнє «я», яке складається з багатьох наших якостей, і одна з них — це гідність. Що ж таке гідність? Коли нам роблять щось неприємне, ми засмучуємося. Чому? Тому що хтось своїм вчинком виразив неповагу до нашого «я», тобто неповагу нашої гідності. Нам приємно коли до нас ставляться з розумінням, поважають нашу думку, не ображають нас, не обманюють. Ми кажемо, що поважають нашу гідність. Гідність можна порівняти з діамантом. Коли ми робимо гідні вчинки, діамант нашої душі сяє і всім від цього стає приємно. Коли ми робимо негідні вчинки або принижуюмо гідність іншого, цей діамант тьмяніє, а потім його і зовсім не розгледіти. Про таких людей ми кажемо людина з кам'яним серцем, або бездушна людина. Давайте подумаємо, з чого ж складається наша гідність. Тільки що ми порівнювали гідність з діамантом. А ще її можна порівняти з квіткою, ніжною та вразливою. Уявімо, що серединка квіточки — це гідність, а її пелюстками будуть чесність, відповідальність, повага. Якщо ми будемо чесні з собою та іншими, відповідальними перед собою та іншими, ставитися з повагою до себе та інших, квітка нашої гідності буде завжди квітучою і ніколи не зів'яне.

Творче завдання. Давайте на аркуші паперу спробуємо зобразити кожен свою гідність. Поміркуйте, як виглядає саме ваша гідність (діамант, квіточка, райдуга тощо). Розфарбуйте свій малюнок кольоровими олівцями.

Вчитель. Для того щоб поважати свою гідність треба частіше зазирати до себе всередину, аналізувати свої вчинки, знання, уміння. Давайте спробуємо це зробити.

2. «Я це вмію», «Я це знаю», «Я це можу».

Виконання цього завдання передбачає самостійну роботу, яка цілком будується на довірі вчителя до учнів.

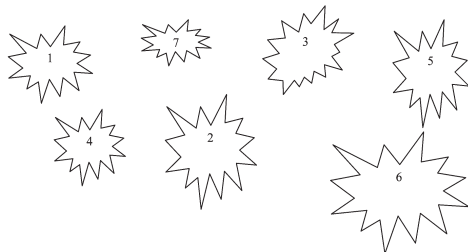

«Я це вмію». Зафарбуй пелюстки квітки, якщо ти вмієш:

1. Привітатися.
2. Попрощатися.

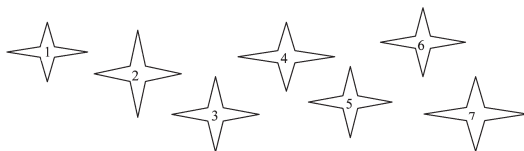
3. Попросити дозволу.
4. Розпитати про самопочуття.
5. Подякувати.
6. Вибачитись.
7. Запросити до гри.

«**Я це знаю**». Зафарбуй відповідні хмарки, якщо ти знаєш:

1. Імена членів своєї родини.
2. В якому місті ти живеш.
3. В якій країні ти живеш.
4. Яка столиця цієї країни.
5. Імена своїх друзів.
6. В якому класі ти вчишся.
7. Як звуть твою вчительку.

«**Я це можу**». Зафарбуй зірочки, якщо ти можеш:

1. Співчувати;
2. Допомогати;
3. Поважати;
4. Вислухати;
5. Порадити;
6. Не ображати;
7. Вибачитися.

Вчитель. Бачите, ми вже з вами так багато вміємо, можемо і знаємо. І всі ваші позитивні якості, вміння і знання стосуються як вас самих так і ваших стосунків з однокласниками. Намагайтеся частіше зазирати в себе, аналізувати свої вчинки, дізнаватися більше нового і цікавого. В кожного з нас у середині є внутрішнє «я», яке ще називають «гідність». Намагайтеся поважати своє «я», і «я» іншої людини. Що це значить?

(Відповіді дітей).

Поважати свою гідність — означає не робити таких вчинків, за які тобі буде потім соромно. Якщо ти бачиш, що хтось робить негідний вчинок, обов'язково зроби зауваження. Таким чином ти збережеш свою гідність і гідність іншого.

Які вчинки, на твою думку, принижують гідність? Чи доводилося тобі коли-небудь «рятувати» гідність?

(Відповіді дітей).

3. Творча робота. Візьми аркуш паперу і напиши про свого сусіда по парті:

1. Як його (її) звать.
2. Який у нього (неї) колір очей, волосся.
3. Скільки йому (їй) років.
4. Що він (вона) вміє робити? *(Це має бути одне слово, наприклад: малювати, співати, гратися і т. ін.).*
5. Що він (вона) не вміє робити.

Аналіз робіт.

4. Вірш «Жартун».

В нас жартун у класі є:
Всім він прізвиська дає.
Каже: «Я мастак до жартів!»
Та чого ж ті жарти варті?
Зве він «Савою» — Савенка.
«Головою» — Головенка.
А Саченкову — «Сачок».
Маслаченка — «Маслачок».
Не скаже друзям він по школі
Володя, Люда, Валя, Толя.
А тільки Вовка, Валька, Толька, Лідка.
І так щодня, ми цьому свідки.

Вчитель. Що «жартун» робив не так? Чи можна назвати цього хлопчика жартуном? Чому? Чи можна сказати, що він не поважає гідність інших людей?

5. Розгляд ситуацій.

1. Твій (твоя) подруга (друг) сказав тобі щось по секрету. Чи можна цю таємницю розповідати кому-небудь ще? (Розповідаючи секрети, які тобі довірили, ти принижувеш людину, яка тобі довірилася).

2. Ти бачиш, як одна людина ображає, принижує іншу. Твої дії. (Не можна принижувати іншу людину, її треба поважати. Якщо ти не втрутишся в цю ситуацію — це означає, що ти не тільки не поважаєш іншу людину, ти не поважаєш себе).

Вчитель. Ми повинні поважати один одного. Що це означає?

1. Знати імена не тільки своїх друзів, а всіх дітей, які навчаються у класі. Звертатися один до одного по імені. Не придумувати зневажливих прізвиськ.

2. До дорослих звертатися на Ви і по батькові, пропускати їх вперед, у громадському транспорті поступатися місцем.

3. Протидіяти зневажливому ставленню з боку оточуючих не тільки тоді, коли це стосується особисто тебе, а й тоді, коли ти бачиш зневажливе ставлення до іншого, коли принижується гідність.

6. Вірш Н. Красоткіної «Хочу вибачитися».

Як щось не так роблю, грішу,
То я пробачення прошу.
Хоч це й нелегко, чесне слово.
Та щось не так — і ось, готово.
Йй не хочу я нікому шкодить —
Саме собою все виходить.
Це так, нема де правди діти.
Йй перепросити треба вміти

«Пробачте, вибачте мені,
за вчинки й за слова сумні.
Я перепрошую, даруйте,
Я дуже прошу, не сумуйте».
Я говорити так стараюсь,
Сказати не можна «вибачаюсь».
Бо ти вже сам себе простив,
Як ніби й шкоди не зробив.

Обговорення. Коли людина просить вибачення? Чому? Для чого?

7. Групова робота — обговорюй і виконуй завдання разом з однокласниками.

Клас ділиться на групи. Кожна група отримує завдання скласти невеличку розповідь:

1 група «Я поважаю себе, а значить...»

2 група «Я поважаю тебе, а значить...»

3 група «Чому треба поважати один одного?»

Тема 2. «Я серед людей!»

Мета: правильно визначати своє місце в суспільстві, виховувати вміння проявляти повагу до інших людей та до себе, відстоювати власну гідність і поважати гідність інших, робити моральний вибір у різних життєвих ситуаціях.

Вчитель. Кожна людина живе не сама по собі. Людина живе в оточенні інших людей. Як ви вважаєте, що спільного є у людей, які населяють нашу планету, нашу країну?

(Відповіді дітей).

А чи не здається вам, що якби ми були однакові, наше життя було б набагато нудніше? Дуже часто ми ображаємося на тих, хто не такий, як ми думаємо, не такий, як ми, одягається не так, як ми, поводить себе не так, як ми, виглядає не так, як ми. Ми вже з вами знайомилися з таким поняттям як «гідність». Давайте пригадаємо казку «Гидке каченя» Г.Х. Андерсена і поміркуємо над нею.

1. Казка «Гидке каченя».

Коли каченя народилося, відразу всі мешканці пташиного двору помітили, що воно ні на кого не схоже. Давайте послухаємо, як птахи демонструють своє презирливе ставлення до каченяти:

Мама качка: Ну, ну, ворухіть лапками, — мовила вона. — Дивіться, привітайтеся та нижче вклоніться отій старій качці. Вона тут найзнатніша. Вона іспанської крові, через те така гладка, і, бачите, в неї червоний клаптик на нозі. Це надзвичайно красиво і найвища відзнака, яку тільки може мати качка. Це значить, що її не хочуть загубити, і її мусять пізнавати і тварини, й люди. Шаркніть їй ніжкою — не загинайте лапок всередину. Добре виховане каченя широко розставляє ноги, як це роблять батько й мама — ось так; ну, схиліть шийки і скажіть — ках!

Вони так і зробили.

Але всі інші качки оглядали їх і казали вголос:

— Дивіться! Ще ціла юрба! Ніби нас самих тут мало. Фу! Яке гидке одне каченя, ми його не потерпимо!

І вмить одна з качок підбігла до каченяти і скубнула його за потилицю.

— Облиш його! — сказала качка-мати. — Воно ж нікому нічого поганого не зробило.

— Може, й так, але воно ж таке велике та незграбне, — відповіла качка, що скубнула каченя, — а тому його треба прогнати!

— Хороші дітки в цієї матері, — промовила стара качка з клаптиком на нозі, — усі гарні, крім одного, який не вдався. Я б хотіла, щоб його виправили!

— Це неможливо, ваша милість, — сказала качка-мати, — воно хоч некрасиве, але в нього хороша вдача, і плаває воно теж чудово. Я навіть дозволю собі сказати, що ліпше за інших. Я гадаю, воно покращає з часом або принаймні хоча ростом меншим стане. Воно надто довго лежало в яйці, і тому не має належного вигляду, — і вона почухала йому спинку й погладила пір'ячко. — До того ж це селезень, — продовжувала вона, — а для них зовнішність не так багато значить. Я думаю, він буде дужим і виб'ється на дорогу!

— А інші каченята дуже милі, — сказала стара качка. — Ну, будьте, як вдома, а якщо знайдете риб'ячу голівку — принесіть її мені.

І каченята стали поводитись, як вдома.

Але бідне каченя, що останнім вилупилося з яйця і було таке погане — клювали, штовхали, глузували з нього і качки, і кури.

— Воно занадто велике! — казали всі. А індки, що народився зі шпорами на ногах і через це вважав себе за імператора, надувся і, як пароплав на всіх парусах, підбіг до каченяти, забелькотів так сердито, що гребінь у нього зовсім почервонів.

Бідне каченя не знало куди подітись. Його пригнічував власний гидкий вигляд і те, що воно було посміховищем цілого пташиного двору.

Обговорення проблеми. У процесі обговорення підводимо дітей до висновку: до людей, навіть якщо вони не схожі на вас, не зовсім вам подобаються, треба ставитися з повагою, сприймати людей такими, якими вони є, терплячіше ставитися один до одного, поважати їхню гідність.

Вчитель. Давайте пригадаємо, що ж таке гідність? Чи можна сказати, що птахи принизили гідність каченяти? Чому? Як правильно чинити? А тепер, давайте змінимо сюжет казки таким чином, щоб каченя почувалося затишно, приємно.

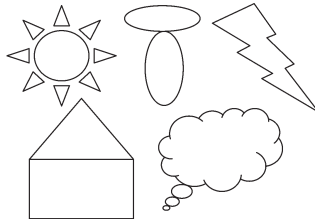
(Відповіді дітей).

Вчитель. Принижувати гідність іншого тільки через те, що він виглядає по-іншому, думає, або поводить не так, як ми — соромно і неприпустимо. Відмінності доповнюють наше життя. Жити людям треба дружно, вирішувати проблеми на основі співробітництва, співпраці. Що означає співпрацювати?

Співпрацювати — означає прислухатися до думки іншого, вміти його вислухати, вміти йти на компроміс, тобто поступатися своїми інтересами заради спільної справи, якщо ви бачите, що думка партнера більш слухна, ніж ваша. Виконайте зараз завдання спільно зі своїм сусідом по парті.

2. Творче завдання.

Мета цього завдання: навчити дітей співпрацювати, спільно знаходити рішення проблеми, поступатися своїми інтересами заради спільної справи, вміння спілкуватися, взаємодіяти, поважати один одного.

Створення спільної композиції. Завдання виконується сусідами по парті. На окремому аркуші паперу треба створити спільну композицію з вирізаних елементів (сонечко, грибочок, хмарка, блискавка, будиночок). Спочатку треба розподілити, хто який елемент буде вирізати, потім вирізати і домовитися, яка це буде композиція. Після цього за допомогою клею приклеїти всі елементи на аркуш.

Вчитель. Ви добре справилися з цим завданням. Живучи в суспільстві, люди обов'язково повинні прислухатися один до одного, мирно вирішувати будь-які справи, піклуватися про інших людей. Інакше у світі наступить царина байдужості, черствості, жорстокості, злочинності. Людина відрізняється від інших створінь природи тим, що здатна розуміти і прощати. Кожен з нас повинен робити світ навколо себе добрішим, людянішим, допомагати один одному, довіряти. Якщо людина робить добро, вона у відповідь отримає добро. Якщо зло — вернеться злом. Гідність кожної людини можна порівняти з склянкою з дуже тонкого скла. Це скло дуже легко розбити неповагою, презирством, підлістю. Давайте будемо берегти свої скляночки і скляночки наших друзів, батьків, вчителів і просто людей.

Давайте послухаємо оповідання В. Сухомлинського «**Важко бути людиною**»

Діти поверталися з лісу. Вони сьогодні ходили в далекий похід. Шлях додому пролягав через невеликий хутірець, що лежав у долині за кілька кілометрів до села. Втоmlені, знесилені діти ледве дійшли до хутірця. Зайшли в крайню хату, попросили води. З хати вийшла жінка, за нею вибіг маленький хлопчик. Жінка витягла з колодязя води, поставила на стіл серед двору, а сама пішла до хати. Діти напилися, відпочили на траві. Де й узялися сили. Відійшли на кілометр від хутірця, Марійка тут і згадала:

— А ми ж не подякували жінці за воду.

Діти зупинилися. Справді, забули подякувати.

— Що ж... — каже Роман, — це невелика біда. Жінка вже й забула, мабуть. Хіба варто повертатися через таку дрібницю?

— Варто, — наполягає Марійка. — Хіба тобі самому не соромно перед собою, Романе?

Роман усміхнувся. Видно, що йому не соромно.

— Ви як хочете, — каже Марійка, — а я повернуся й подякую...

— Чому? Скажи, чи ж обов'язково це зробити? — питає Роман... — Адже ми так потомилися...

— Бо ми люди... Якби ми були телята, можна було б і не вертатися...

Вона рушила до хутірця. За нею пішли всі.

Роман постояв хвилинку й, зітхнувши, теж поплився за гуртом.

— Важко бути людиною... — сказав він.

Обговорення. Як ви вважаєте, хто вчинив вірно, а хто ні? Чому Марійка повернулася подякувати жінці? Який внутрішній важіль

не дав Марійці зробити жінці боляче? (*Гідність*). Своїм вчинком діти не принизили свою гідність та гідність іншого? Чому?

Вчитель. Кожен з нас повинен іноді запитувати себе: хто я такий, у чому сенс мого життя, що я хочу досягти, яким я повинен бути? Чим частіше ми будемо зазирати в себе, аналізувати свою поведінку, вчинки, тим чистіше буде наше сумління, легше буде на душі, і ми ніколи не образимо іншого, не принизимо його гідність. Наостанок послухайте вірш Надії Красоткіної «**Людина серед людей**».

Ми з вами — люди на Землі
Й серед людей усі живемо.
Вчимося, щоб не йти в імлі,
Стежками власними ідемо.
Доріг багато в світі є,
Та треба вибрати уміти
Для себе щось одне, своє
І лиш свою зорю зустріти.
Щоб сонце й небо голубе
Завжди в житті тобі світило.
Люби і поважай себе
Й дороги вибирай уміло.
Багато треба перейти,
Щоб власну долю збудувати.
Та честь і гідність зберегти,
Щоб гордо світом крокувати.
Бо ти людина на Землі,
То ж не кидай себе під ноги.
Бездумно не бреди в імлі,
А світлі вибирай дороги.

Тема 3. «Скоро я навчусь читати, і сам прочитаю, бо вже дуже хочу знати, які права маю»

Мета: познайомити учнів з такими поняттями як Конвенції про права дитини, Конституції України, про права та обов'язки громадян, учнів, дітей; поваги до прав іншої людини.

Вчитель. Перед тим, як розпочати наше заняття, послухайте вірш:

Всі ми люди й живемо в суспільстві людському,
Проживаємо поміж людьми.
Є закони і правила певні у ньому —
Поважати їх маємо ми.
Щоб порядок був, добре усім нам жилося,
Мир і спокій та лад панував.
Людам довго трудитись над цим довелося —

Сам народ всі закони складав.
Перевірені часом: роками й віками
Довгий шлях ці порядки пройшли.

1. Бесіда «Права і обов'язки». Про що нам розповідає цей вірш? Про те, що в державі, суспільстві, де ми живемо, існують певні правила, тобто закони. Є закони, які стосуються всіх громадян України. Вони записані в Основному Законі нашої держави — Конституції. В ній записано, що всі громадяни мають право на житло, відпочинок, медичне обслуговування. Також в Конституції записано, що громадяни мають право на повагу їхньої гідності. Що це означає? Це означає, що приниження людської гідності карається законом. Окрім прав громадян, у Конституції записані їхні обов'язки. Що це означає? Це означає, що у кожного громадянина України є як права, так і обов'язки, і їх треба неодмінно дотримуватися. Подумайте, які обов'язки є у вас?

(Діти відповідають).

Так. Оскільки ви ще маленькі громадяни, обов'язків у вас ще небагато, але вони дуже важливі: старанно вчитися, слухатися і поважати батьків і вчителів, не ображати своїх однолітків і малюків, тримати своє робоче місце охайним, допомагати прибирати вдома і в класі. З першого погляду ваші обов'язки можуть здатися незначними. Але це не так. Якщо кожна людина буде старанно виконувати свої обов'язки, людям у нашій країні буде краще жити.

Ми з вами вже казали, що окрім обов'язків в Конституції прописані також і права громадян. Але ж дітям важко відстоювати свої права в дорослому світі. Для цього дорослі створили Міжнародну Конвенцію, згідно якої всі діти мають рівні права: на ім'я, на громадянство, навчання, на любов і турботу, на захист і медичну допомогу.

Послухайте вірш.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Конституцію читають
Тато, мама і дідусь,
Я на неї теж дивлюсь,
Сторінки перегортаю.
Гарна книжка і цікава,
Всіх добра навчає
І дарує людям право,
Від зла захищає.
Скоро я навчусь читати
І сам прочитаю,
Бо вже дуже хочу знати,
Які права маю.

2. Вправа «Пригадай казку».

Давайте розглянемо права і обов'язки на прикладі добре відомих вам казок.

1. У казці «Колобок» — право Колобочка на життя.

2. Пригадайте казку «Чиполліно», коли дядечка Тикву витягували з його власної домівки. Яке право було порушено? Право на недоторканість житла.

3. У казці «Буратіно», Буратіно йде до школи. Яким правом він скористався? Правом на освіту.

4. Кіт Базіліо і лиска Аліса відбирають у Буратіно гроші. Яке право Буратіно вони порушують? Право на майно. Нікого не можна примусово лишати майна.

5. У казці «Червона шапочка» вовк з'їв бабусю. Яке право він порушив? Право на життя.

3. Розгляд проблемних ситуацій.

— Івасць з'їв яблуко і кинув огризок під парту. Чиї права і обов'язки він порушив? (Порушив правила і обов'язки учнів в школі).

— У клас прийшла новенька дівчинка в окулярах. Тарас одразу ж придумав їй прізвисько — Очкарик. Дівчинка заплакала. (Принизив гідність).

— Катруся голосно розмовляє під час уроку. (Право учнів на навчання, свій обов'язок не заважати навчатися іншим).

4. Гра «Дозволяється — забороняється».

Вчитель: Зараз я буду називати різні права, а ви маєте сказати, дозволяється це робити чи забороняється.

1) Усім дорослим треба знати:

Прислухатися до думки дитини
(дозволяється)

2) Ось у кутку стоїть дитинка

Плаче, надривається,
Бити і карати дітей
Суворо (забороняється)

3) З мамою повинні діти жити

Квіти їй завжди дарити —
Це (дозволяється)

4) З цього боку зазіхають

Маги з дитиною розлучають —
Це (забороняється)

5) Малювати і співати

Захворів — йди до лікарів —
Це (дозволяється)

6) Це дитя працює важко

Зовсім сил не має,
Ніжки підгинаються

- У дитинстві важка праця суворо (забороняється)
- 7) У світі гарно всім нам жити
З різними людьми дружити —
Це (дозволяється)
- 8) Цей слабкий ламає спину
Сильному вклоняється,
Бути рабом у пана
Суворо (забороняється)

5. Гра «Струмочок».

Мої домашні обов'язки. Дітям пропонується розповісти, що вони роблять удома, чи є в них якісь обов'язки, як вони їх виконують — самостійно чи за допомогою дорослих. Розповідь має відбуватися за таким принципом: починає один учень, потім підключається другий, продовжує третій і т.д.

6. Дискусія «Хто правий?»

— Давайте розглянемо *ситуацію* і спробуємо виправити помилки, які зробили члени родини.

У кімнаті зібралася майже вся сім'я: бабуся в'яже, мама пише, тато дивиться телевизор. До кімнати забігає голодний Василько: «Мамо, так їсти хочеться, дай мені швидше щось поїсти!», потім сідає за стіл і починає їсти.

— З брудними руками й одразу за стіл? А ну швидко вимий руки, — каже мама.

— Це насильство над особистістю! Ми сьогодні з Конвенцією про права дитини знайомилися!

— Василько, сходи до аптеки за ліками, щось тиск підскочив, — просить бабуся.

— Бабусю, ти не маєш право експлуатувати дитину. Дякую, я вже наївся.

— Помий за собою посуд, синку, — звертається до Василька мама.

— Не маєш права використовувати дитячу працю. Я краще телевизор подивлюся, — відказує Василь.

— Вимикай телевизор і сідай за уроки, а то я тебе відлупцюю, — сердито каже тато.

— Це прояв жорстокості, татусю, — відповідає хлопчик.

Обговорення: Як ви гадаєте, чи правильно поведив себе Василько? Чому? Хіба може людина користуватися тільки своїми правами, забуваючи про обов'язки?

7. Гра «Плескаю в долоньки».

Вчитель: Добре. Тепер давайте закріпимо те, про що ми дізналися сьогодні. Я буду називати права і обов'язки. (Діти поділяються на дві групи). Якщо це право — в долоні плескає перша група. Якщо обов'язок — друга.

Мати ім'я; дотримуватися законів; жити з батьками; поважати гідність іншої людини; охороняти природу; захищати Батьківщину; навчатися; доглядати за батьками; відпочивати; отримувати освіту; мати охорону та захист.

Права дитини

У світі всі малята —
і хлопчики й дівчата —
повинні право мати
щасливими зростати.
В турботливій країні,
у люблячій родині
мужнітимуть здорові
біляві й чорноброві.
Бо очі карі й сірі
у злагоді та мирі
не плачуть, а сміються,
що «дітками» зовуться.

Тема 4. «Хто людям добра бажає, той і собі має»

Мета: формувати у дітей поважне ставлення до інших людей, вміння проявляти емпатію, повагу їхньої гідності.

*Не може при добрі той жити,
Хто хоче злу й добру служити.
Бо, хтівши догодить обом,
Він швидко стане зла рабом.*

І. Франко

1. Бесіда «З чого складається наша гідність».

Ви, мабуть, доволі часто чуєте такі слова: «Треба поважати інших». Що це означає? Як це робити? Повага до дорослих, однолітків — це не є випадковий вчинок або вітання зі святом. Поважати інших треба кожної хвилини, кожного дня. Я не маю на увазі, що треба кожного дня казати своїм друзям або батькам, що ми їх поважаємо — це тільки слова. Слова треба підкріплювати діями. Це зовсім не важко і не вимагає ніяких зусиль. Зовсім не важко поступитися місцем у трамваї чи троллейбусі. Хлопчик чи дівчинка, які сидять у переповненому трамваї, а поряд стоїть втомлена бабуся, зовсім не викликають поваги. Крім цього, повага не можлива без ввічливості. Не ввічливо перебивати того, хто говорить, або кричати, щоб домогтися свого або відстояти свою думку. Не ввічливо втручатися в розмову двох людей, треба спочатку вибачитися. Якщо людина старша нас за віком, треба обов'язково звертатися до неї на «Ви». Ці правила досить прості, але не завжди виконуються нами. Нехтуючи ними, ми тим самим виявляємо неповагу до інших. Повагу можна порівняти

з повітрям, яке необхідне кожній людині, тому що кожен з нас — це особистість. Виявляючи повагу до людей, прислухаючись до їхньої думки, не наносячи їм шкоди, підтримуючи їх — ми поважаємо їхню *гідність*. Особистісна гідність — це правильна поведінка, яка підкріплюється добрими вчинками, гарними справами і втрачається людиною, коли вона робить щось негарне. Гідність виражається у ставленні людини до себе і до інших людей. Гідність — це вимогливість до себе і повага до інших.

2. Вправа «Нечемна Тетянка».

— Давайте помірковано над поведінкою дівчинки і з'ясуємо, що вона робила правильно, а що ні.

Тетяна добре знала, що привітність — ознака вихованої людини. Дівчинка пишалася, що вміє промовляти слова привітання в кожному випадку по-різному, вкладаючи в них трішки свого ставлення до людини, з якою вітається.

— Добрий день, — ледь чутно бубоніла під ніс Тетяна, коли проходила повз сусідку бабусю Марину, так, що старенька часом чула «старий пень». «Добрий день», — недбало кидала вона тітці Олені, частенько відвертаючись, бо недолюблювала тітку, а тій усе чулося «тень-телен».

Запитання для обговорення:

1. Як ви вважаєте, чи виявляла дівчинка повагу до людей?
2. Чи достатньо привітання для вияву поваги?
3. Чи має значення, як ми промовляємо ввічливі слова?
4. Що б ви порадили Тетяні для того, щоб вона себе правильно поводити?

3. Гра «Поважай мене».

Вчитель по черзі кидає м'ячик будь-кому з учнів. Той, хто вловить м'ячика, повинен швидко сказати «чарівне» ввічливе слово і швидко повернути м'яч вчителю.

4. Групова робота «Чи людина — чи тварина».

Вчитель читає вірш:

До зупинки підійшов трамвай
Я подумав: «Петрику давай!»
Всіх штовхаючи, поліз в вагон,
І сказали люди: «Ну і слон!»
«Хіба я слон?» — подумав я,
І відвернувся до вікна.
На п'ятку тітці наступив,
Вона сказала: «Крокодил».
Тут друг мені телефонує
«Агов», — кричу я голосно, — «Привіт!»
«Сьогодні з'їв смачний обід, послухав музику,

Сходив на тренування,
дивився також я цікавий фільм,
сюжет прикольний — зараз розкажу!»
Тут бачу я — звільнилось місце,
Швиденько зручно я вмовився,
Поки проліз, штовхнув я діда,
Бабусі ногу придавив,
Достав обід із рюкзака,
І відвернувся до вікна.

5. Робота в групах.

Вчитель ділить клас на групи, кожній групі дається окреме завдання. Через деякий час групи повідомляють свої рішення.

Запитання для груп.

I група. Що не так зробив Петрик, коли заходив у трамвай? Як треба поводитися, коли заходиш до громадського транспорту?

II група. Що треба було зробити Петрику, коли він штовхав людей? Як треба поводити себе в трамваї, автобусі, тролейбусі, маршрутці?

III група. Чи правильно зробив Петрик, коли сів на вільно місце, а бабуся залишилася стояти? Як виявляти повагу до людей похилого віку?

IV група. Чи правильно робив Петрик, голосно балакаючи по телефону про усякі дрібниці? Зневагу до кого він проявив?

V група. Чому Петрика люди порівнювали зі звірами?

6. Гра «Переляканий їжачок».

Вчитель вибирає одного учня, який грає роль переляканого їжачка. Завдання дітей зробити так, щоб їжачок перестав боятися (ласкаво звернутися, чимось пригостити, погладити, заспівати).

7. Творче завдання «Калиновий куц».

Вчитель читає вірш:

Калину люблю, поважаю шипшину,
Щось ніжне і горде в них є.
Коли розквітають — всміхається днина.
Калину люблю, поважаю шипшину.
Ростуть на пресвітлій моїй Україні
І радують серце моє.
Калину люблю, поважаю шипшину,
Щось ніжне і горде в них є.

В. Мордань

Вчитель: Ми вже дізналися, що означає поважати іншого. У цьому вірші також використовується слово «повага». Як ви гадаєте, що означають слова «поважати шипшину, рідний край, свою країну»?

Чи можна сказати, що поважати один одного і поважати країну — це одне й те саме?

Калина — це давній народний символ України. Давайте кожен зробить собі свою калину.

(Вчитель роздає кольоровий папір і кружечки-трафарети. Діти вирізають калиновий кущ і ягідки калини, приклеюють їх на папір).

— Отже, поважати людину (своїх рідних, однолітків, учителів, сторонніх людей) означає виявляти до них повагу, прислухатися до їхньої думки, не ставитися до них зневажливо, не хestувати ними, тобто поважати їх особистісну *гідність*.

8. Гра «Сонечко».

Вчитель малює посередині дошки велике «сонечко». І пише в його центрі слово «гідність». Промінцями будуть слова, які складають цю гідність (повага, совість, честь, чуйність, відповідальність). Діти називають ці слова, а вчитель записує їх на «промінцях».

9. Ситуація морального вибору «Новенький».

Учнім пропонується послухати таку ситуацію:

До класу прийшов новенький хлопчик. Він почувався ніяково і під час перерви самотньо сидів за своєю партою. Діти почали підходити до нього, щоб познайомитися ближче. Тут до класу зайшов Василь — хлопець, якого всі трохи побоювалися. Він підійшов до новенького, подивився мовчки на нього і сказав: «Ти мені не подобаєшся». Діти спочатку розгубилися, а потім один за одним відійшли від новенького...

Запитання для обговорення:

1. Що ви думаєте про дії Василя?
2. Чи можна сказати, що Василь принизив особисту гідність новенького хлопчика? Чому ви так вважаєте?
3. Що б ви зробили в такій ситуації?

Тема 5. Гра-подорож «Мандруємо країною Добродія»

(захід проводиться спільно з батьками)

Мета: познайомити учнів зі словами чемності, способами їх використання в різних ситуаціях; вправляти у дотриманні правил поведінки у школі, громадських місцях тощо.

Вчитель розподіляє дітей і батьків на команди (батьки і діти з однієї сім'ї входять до різних команд).

Вчитель: Малята, сьогодні вас чекає подорож до країни Добродія. Перш ніж відправитися до подорожі, що ми з вами повинні зробити? (Привітатися). Отже, давайте привітаємось піснею «Добрий день»:

Треба дружно привітатись: «Добрий день».

Дружно, голосно сказати:

«Добрий день».

Вліво, вправо поверніться,

Туди-сюди посміхніться,
«Добрий день» — 3 рази.

Вчитель: Діти! Ми отримали листа від професора Будьласки. Він залишив нам карту країни Добродія, а також листа до вас. Чи бажаєте ви помандрувати до цієї країни? Як же туди дістатися? Про це ми дізнаємося із листа професора Будьласки.

«Любі діти! Шлях у мою країну буде нелегким. Його треба подолати і підтримати один одного. Сподіваюся, ви зможете одержати ключ від країни Добродія (ключ намальований на цупкому папері і розрізаний на 4 частини). На кожній зупинці та станції ви будете отримувати частину ключа, які в кінці зможете скласти у ключ від Країни Добродія.

Отже, відправляємося у подорож.

Гра «Поїзд».

I. Першою нашою зупинкою є «Словник чемної людини». Малята, ви знаєте ввічливі слова? Тоді ось яке вас чекає завдання. Вам потрібно скласти словник. (Всі слова, які говорять діти, записуються у великий словник). *Приклад: ввічливий, чемний, гречний, тактовний, привітний, коректний, делікатний.*

Молодці! Вийшов гарний словник. Сподіваюся, ви будете завжди користуватися ним. (*Діти отримують першу частину ключа*). *Хором читають словник.*

II. Наступна зупинка — «Містечко вихованих людей». О, та тут побував хуліган. Він переплутав усі їхні правила і життя зіпсувалося, усе тепер переплуталося.

Діти, допоможемо жителям цього містечка виправити помилки?

Речення із помилками:

1. Проходити на своє місце у кінотеатрі треба спиною до тих, хто сидить.

2. Чемний хлопчик завжди смикає дівчаток за коси.

3. Ввічливі діти ніколи не поступаються місцем старшим.

4. Виховані діти обгортку від цукерки кидають на тротуар.

5. Усі діти переходять вулицю на червоне світло світлофора.

6. Виховані хлопчики завжди лазять по деревах.

7. Дівчатка витирають руки об сукню.

(*Діти виправляють речення, отримують другу частину ключа*).

Вчитель: Я впевнена, що всі команди і далі будуть виконувати завдання. Запам'ятайте, щоб люди вас поважали, слухали, дотримуйтеся золотого правила: «Відноситися до людей треба так, як би ви хотіли, щоб ставилися до вас».

III. Витівки розбійників.

Вчитель: Отже, мандруємо далі. Будьте обережні, адже трапляються випадки, коли під час мандрівки можна зустріти несподівано розбійників чи хуліганів. Ви не боїтесь?

Дивіться діти. По цій дорозі проходили розбійники, і залишили для вас правила, якими користуються в країні Добродія.

«Шкідливі поради».

1. Ніколи не мийте руки, шию, вуха, обличчя. Вони знову стануть брудними. Навіщо марно витрачати свій час.

2. Стригтися також не обов'язково, бо як постарієш, голова облісіє.

3. Вранці не потрібно вмиватися і чистити зуби, вони ж в роті, їх все одно ніхто не бачить.

4. Зовсім не обов'язково зав'язувати шнурки на черевиках, банти на косах, бо вони протягом дня і самі порозв'язуються.

5. Якщо товариш запросив тебе на день народження, залиш подарунок вдома. Він і тобі самому згодиться. Ні з ким у гостях не розмовляй, тільки вибирай, що смачніше, та їж.

6. Дівчаткам треба завжди ставити підніжки, показувати язика, лупцювати.

7. Якщо твій товариш упав, покажи на нього пальцем, смійся голосно, щоб він побачив, що ти не засмучуєшся.

Вчитель: Діти, вам подобаються такі поради? Хіба можна ними скористатися?

Вчитель: Ні, ці поради справді хуліганські, нам з ними не по дорозі. Діти, давайте доведемо, що ми знаємо справжні правила поведінки. Давайте хором прочитаємо написані правила.

Правила:

1. Завжди виглядай охайно, мий руки з милом.

2. Твоя зачіска повинна бути гарною.

3. Не розмовляй під час їжі.

4. Не перебивай того, хто говорить.

5. Не показуй пальцями на інших.

6. Не забудь зняти шапку, коли заходиш у приміщення.

7. Поступайся місцем людям похилого віку.

8. Не забудь вибачитися, якщо ти когось штовхнув.

IV. А зараз на нашому шляху «Світлофор ввічливості».

Вчитель: І тепер залежить тільки від вас, малята, чи дозволить він вам рухатися далі. Червоний колір — забороняю, зелений — дозволяю. Я зачитаю репліки, а ви повинні сказати: де правильно роблять діти, а де ні. Якщо правильно — зелений, неправильно — червоний.

1. Дайте мені хлібину, — звертається хлопчик у магазині до продавця (**червона**).

2. Вибачте, будь ласка, я штовхнула вас ненавмисно, — каже дівчина в автобусі (**зелена**).

3. Покличте до телефону Марину (**червона**).

4. Я трохи порвала цю книжку, підклейте її самі, — сказала дівчинка бібліотекарю (**червона**).

5. Люба бабуся! Я із задоволенням тобі допоможу (**зелений**).

Вчитель: Молодці! Ви добре справилися із завданням. Семафор показує зелене світло і ми вирушаємо далі. *(Діти отримують третю частину ключа).*

V. Вправа «Жива газета».

Дітям пропонується подумати, пригадати і розповісти про найцікавіший або найсмішніший випадок з їхнього життя. Розповісти про зустріч з поганою і доброю людиною. Пояснити, чому вони сприйняли людину як добру або як погану.

(Після завершення конкурсу діти отримують четверту частину ключа).

Вчитель: Діти, подивіться, чи повністю склали ви свої ключі. Так, тепер ви маєте ключі від країни Добродія. Ми можемо відімкнути її для себе. Молодці діти, ви здолали всі перешкоди, пройшли складний, нелегкий шлях, не піддалися на інтриги розбійників, витримали екзамен світлофорика і тепер ви жителі цієї країни, це значить, що всі ви отримуєте звання ввічливих, вихованих, добрих, охайних.

Сподіваюсь, що в майбутньому ви залишитеся такими.

Вручаються посвідчення жителям країни Добродія.

Тема 6. «Люблю країну я свою, вона найкраща в цілм світі»

Мета: виховувати повагу до української держави, українського народу, ідентифікація себе з ним, інтерес до української культури, історії, традицій і звичаїв.

*Україно! Ти для мене диво!
І нехай пливе за роком рік,
Буду, мамо, горда і вродлива,
З тебе дивуватися повік.*

1. Бесіда «Дім, в якому ми живемо».

— Напевне, кожен із нас колись замислювався над тим, що таке рідна країна, чим вона особлива, чим вирізняється з-поміж тисяч інших країн світу. Відповісти на ці запитання непросто, адже рідна країна — це не просто клапоть землі на планеті, де живеш, навчаєшся, працюєш, створюєш сім'ю, — це щось значно більше, це почуття, які виникають до цього «клаптика», це бажання діяти на його благо, повага до нього. Україна — це чарівна природа: високі гори й неосяжні степи, плідючі чорноземи, тополя у волошковому полі, хрущі над вишнями, калина у дворі, п'янкi любисток і м'ята, верба край дороги, жовтогарячі соняшники на струнких стеблах... Україна — це неповторна культура: ніжна лірична пісня, героїчна, сповнена патріотизму дума, вишитий рушник на покуті, розмальована святкова писанка, мова солов'їна... Однак головне, що Україна — це та земля, де ми народилися, де завжди на нас чекатиме батьківська домівка, зігріта теплим родинним затишком, добротою та материнською ласкою, це наша Батьківщина, найкраща і найрідніша, завжди захопли-

ва у своїй непізнаності й навіть непізнанності. Існує таке поняття, як національна гідність. Часто саме почуття національної гідності та самоповаги не дозволяють українцям коритися ворогам, змушували уникати полону, віддаючи перевагу смерті. За честь і гідність України боролися її сини під час татаро-монгольської навали, їх відстоювали запорозькі козаки у визвольній війні 1648-1654 років, молоді українці, які загинули під Крутами у 1918 році, тисячі українців — воїнів Великої Вітчизняної війни...

Кожна людина по-своєму розуміє гідність. Для когось — це вміння обстоювати власну думку, переконувати в ній інших. Хтось вважає, що гідність — це гордість і непоступливість. Гідною людиною є той, хто знає ціну захистити й відстояти так, щоб не зачепити інтересів іншого.

Національна гідність — це одна з найнеобхідніших якостей людини і навіть цілих суспільств, народів. Людина, сповнена почуття власної гідності, завжди посідає достойне місце в суспільстві, а народ, який плекає в собі національну гідність, буде знаний і шанований у світі.

Обговорення.

2. Колективна робота.

— Спробуйте всі разом (хором) доповнити вірш, добираючи останнє слово.

*Фарби дасть мені матуся,
Малювати я...(навчуся).
Намалюю рідний край —
Дім в селі, ставок і... (гай),
Синє небо, жовте... (сонце),
Чорнобривці в квітниках,
Полуниці на грядках,
В небі линуть... (журавлі),
Тут і гори і долини,
Тут і річки, моря, рівнини,
Тут тварини і птахи,
Ось струмок сховавсь у мхи.
Мати в аркуш подивилась,
Посмішка в очах з'явилась.
І сказала мати сину:
— Я молюсь за... (Україну)
І вірю, Матір Божа
Україні допоможе.*

Обговорення: Що намалював хлопчик? Рідний край для нього це...? Чому мати молиться за Україну?

3. Інценізація вірша П. Воронька «Журавель».

(Хтось із учнів обирається на роль журавля).

Облітав журавель, сто морів, сто земель,

Облітав, обходив, крила, ноги натрудив

Ми спитали журавля:

— Де найкраща земля?

(всі діти промовляють разом).

Журавель відповідає:

— Краще рідної немає.

Обговорення: Навіть птахи завжди повертаються додому. До яких би країн вони не відлітали, вони завжди повертаються додому. Чому?

4. Творча робота. Намалюйте куточок рідного краю, який вам більш за все подобається. Це може бути хатинка вашої бабусі, улюблене місце коло річки або ставка, куточок у садку або у дворі, улюблене місце у парку або на дитячому майданчику. Головне, щоб це був улюблений куточок.

5. Оповідання В. Сухомлинського «Деркач і Кріт».

Із далекого теплого краю повертався на північ, на нашу землю, маленький Деркач. Це сіренька пташка. Улітку вона виводить у нас діток, а на зиму відлітає в Африку.

Важко летіти Деркачеві, маленькі в нього крильця. Тому він де летить, а де пішки йде. Іде собі Деркач й тихесенько пісеньку співає про далекий північний край, про гніздечко під кушем лози на зеленому лузі — там його мала батьківщина.

Іде собі, іде і зустрічає Крота. Сидить Кріт у норі, висунув мордочку й питає Деркача:

— Хто ти такий і куди йдеш?

— Я пташка Деркач, повертаюсь на батьківщину із теплого краю, — розповів Деркач Кротові про свою далеку північну вітчизну й про теплу Африканську землю.

— А чого ти не поселишся на тій теплій землі й не живеш там завжди? — питається здивований Кріт. — Чого щороку мандруєш тисячі кілометрів? Ти ж до крові поранив ноги. Тебе скрізь підстерігає шуліка. Що ж примушує тебе поневірятися? Що кличе на холодну північ?

— Батьківщина, — відповів Деркач.

Обговорення: Куди йшов Деркач? Чому вертався з теплих країв? Чому кріт не розумів Деркача? Як відповів Деркач?

6. Творча робота «Народ скаже, як зав'яже».

Зберіть прислів'я та приказки (вчитель записує на дошці).

Там земля мила,

Не так світить

Ми з такого роду,

вдома найкраще

У чужій стороні і сонце

що любимо свободу

Всюди добре, а

де мати народила.

7. Оповідання А. М'ястківського «Наш рід».

Мама вишиває на білому полотні зелений барвінок, чорнобривці, сині волошки. Навіть маленьку качечку-утінку вишила.

— Що це буде, нене? — питає Андрійко.

— Українська святкова сорочечка для тебе.

— Чому українська? — допитується Андрійко.

— Бо вишиваю такі квіти, які ростуть на нашій землі. А земля наша зветься Україною. І ти — маленький українець.

— А ти, мамо?

— І я українка, і татко, й бабуся, й дідусь. Ми українського роду. І любимо нашу землю, нашу мову, наші квіти. Україна — як наша рідна хата.

Обговорення.

Як ви вважаєте, чому мати порівняла Україну з рідною хатою? Які квіточки вишивала мати? Які ще квіти ростуть в Україні? Чому треба берегти «рідну хату», рідну землю?

Вчитель: Справжні громадяни своєї країни повинні піклуватися про рідний край, рідну землю. Наша країна — це наш спільний дім, про який треба дбати, в якому треба підтримувати порядок, піклуватися про чистоту вулиць, парків, дворів. Давайте послухаємо оповідання В. Сухомлинського і поміркуємо над ним.

— У кінці шкільного подвір'я, біля тину, лежала купа сміття. Спершу був маленький смітничок, а потім смітник перетворився на величезну купу. На неї кидали папірці, згрібали до неї сухе листя.

Та ось одного разу навесні гурт школярів посадив біля купи сміття кущ троянди. Троянда розквітла і була дуже гарною. Діти і дорослі приходили помилуватися нею. І милуючись трояндою, всі звернули увагу на купу сміття. І всім стало соромно.

Обговорення: Як ви гадаєте, чому всім стало соромно? Як виправити цю ситуацію? Давайте закінчемо оповідання так, щоб ситуація виправилася.

(Відповіді дітей).

НЕ ЗАБУДЬ!

Ще малий, але ж сміливець —

Сам біжить у гай...

Ти, мій хлопче, українець —

Те запам'ятай.

Ще мала, а по барвінок

Вже ходила в гай...

Ти, дівчатко, українка —

Тож не забувай.

Вирина стежина рідна

З теплої трави...

Мати наша — Україна,

Не забудьте ви.

В. Терен

8. Підсумок: Сьогодні ми багато дізналися про рідну Україну, рідний край. Ніколи не забувайте, що ви українці, українського роду. Національна гідність — це одна з найнеобхідніших якостей людини. Людина, сповнена почуття власної гідності, завжди посяде достойне місце в суспільстві, а народ, який плекає в собі національну гідність, буде знаний і шанований у світі.

Тема 7. «Без верби і калини немає України»

Мета: формувати знання про державні і народні символи України, історію їх виникнення, виховувати повагу до них.

ЖУРАВЛИК

З далекого краю,
З далеких світів
Журавлик на крилах
Додому летів,
Минав океани,
Ліси і моря,
Вдивлявсь крізь тумани:
— Чия це земля,
Чиї це долини,
Чиї це луки,
Чию це калину
Гойдають вітри!
Впізнав батьківщину:
Моя це земля,
Моє тут гніздечко
І мова моя.

Л. Пилип'юк

1. Бесіда «Державні символи».

У народі кажуть: «Кожна рослинка на своєму корені росте». Так, жодна рослина не зможе рости без кореня. І хоча людина — це не рослина, але без свого рідного коріння, тобто без рідні, без Батьківщини вона не зможе бути щасливою, не зможе повністю реалізуватися. У кожній державі обов'язково є державні символи, в яких утілюються національні ідеї, що символізують державність України. Такими символами є гімн, герб, прапор. Послухайте легенду, яка дійшла до нас з глибини віків.

Жила собі жінка. І мала вона трьох синів. Сини зростали чесними, сміливими, дуже любили свою неньку і готові були віддати за неї своє життя. Виросли сини і розійшлися по світах, прославляючи свою матір. Найстаршому мати подарувала на згадку про себе золоту корону з трьома промінцями. Корона зігрівала людей, вела вперед. За цю трипроменеву корону люди дали першому синові ім'я Тризуб. Середньому сину мати дала в дорогу блакитно-жовтий одяг. Сміли-

вий і сильний був середній син, і прославив він свою матір добрими звитязними вчинками. Люди запам'ятали його і назвали Прапором. А найменший син отримав у дарунок від матері соловейків голос. І де б він не був, усюди лунала його дзвінка урочиста пісня. За цей голос і величний спів люди дали йому ім'я Гімн. Так і донині по всьому світу золотий тризуб, синьо-жовтий прапор й урочистий гімн прославляють Україну.

2. Творче завдання «Наш прапор».

Вчитель. Послухайте вірш «Прапор».

Прапор — це державний символ,
Він є в кожній державі;
Це для всіх — ознака сили,
Це для всіх — ознака слави.
Синьо-жовтий прапор маєм:
Синє — небо, жовте — жито;
Прапор цей оберігаєм,
Він — святиня, знають діти.
Прапор свій здійсмаєм гордо,
Ми з ним дужі і єдині,
Ми навіки вже — народом,
Українським, в Україні.

Н. Поклад

Прапор нашої України
Має колір жовто-синій.
І повинен кожен знати,
Як два кольори єднати:
Синє небо — верхня смуга,
Жовте поле — нижня смуга.
Я підношу із любов'ю
Прапор ніжно-кольоровий.

Г. Чубач

Вчитель. Що ви відчули під час слухання цих віршів? Чому прапор треба оберігати? Може хтось з вас знає, що означають кольори на українському прапорі? Синій колір — це колір нашого мирного неба, жовтий — колір пшениці, зерна хліба. Ось такий наш державний прапор. Де ви зустрічаєте державний прапор у повсякденному житті? А тепер розфарбуйте прапорці, що лежать у вас на партах.

Як показало проведене дослідження (етап констатації), до високого рівня сформованості культури молодших школярів були віднесені в експериментальних класах 5,0% учнів, у контрольних — 6,4% учнів. До середнього рівня в експериментальних класах були віднесені 31,2% дітей, у контрольних — 31,3% учнів. До низького рівня в експериментальних класах 63,8% школярів, у контрольних

— 62,3% учнів. Проведений констатувальний експеримент дає підстави стверджувати, що виховання культури гідності молодших школярів слід розпочинати з першого року навчання у школі.

Проведений експеримент є підґрунтям до створення методики формувального етапу дослідження, перевірки ефективності педагогічних умов виховання культури гідності молодших школярів у позаурочній діяльності, а саме: оновлення змісту морально-етичного виховання, його спрямування на розвиток особистості як найвищої цінності; впровадження гуманістичної взаємодії учнів, педагогів та батьків; формування першооснов позитивної Я-концепції молодшого школяра; оптимізація інноваційних форм та методів виховання та запровадження їх у роботі з дітьми у позаурочній діяльності; залучення молодших школярів до різних видів діяльності, які б сприяли вихованню культури гідності учнів (пошукова, благодійна); підготовка вчителів до такої виховної роботи.

Завданнями формувального етапу дослідження були визначені наступні:

- розробити методику виховання культури гідності учнів 1-4-х класів, перевірити їхню педагогічну результативність;
- підготувати методичні рекомендації щодо проведення формувального етапу дослідження по темі;
- теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність педагогічних умов виховання культури гідності молодших школярів;
- підготувати розділ колективного науково-методичного посібника для вчителів та вихователів початкових класів щодо впровадження програми та методичних рекомендацій у виховний процес.

Програма педагогічного спостереження

Об'єкт: моральна вихованість учнів початкових класів.

Мета: встановити рівень вихованості культури гідності кожного учня.

Завдання: — визначити найбільш типові для даного учня стиль поведінки та емоційного реагування;

— виявити мотивацію поведінки, за якою спостерігаємо.

Місце спостереження: урок, перерва, їдальня, позаурочна діяльність, гпд тощо.

Число спостережень: повсякденні спостереження за проявами різних типів гідності (I — людська, II — особистісна, III — національна), на основі яких виводиться середня підсумкова, яка засвідчує рівень вихованості культури гідності учня (можна використовувати п'ятибальну шкалу оцінювання) або за рівнями вихованості — високий, середній, низький.

Фіксація результатів спостережень відбувається у зведеній відомості, розрахованій на один клас. У ній вказані прізвище, ім'я, по батькові учня, дати спостережень, визначений вчителем або вихователем ГПД поточний рівень вихованості культури гідності учня.

I.

Як дитина ставиться до інших людей — вчителів, батьків, чужих людей?

Як дитина ставиться до однолітків?

Чи уважна дитина до людей похилого віку або менших за віком?

Чи вміє поважати інших людей, незалежно від їхнього матеріального становища?

Чи вміє виявляти турботу про інших, з повагою ставитись до їхньої гідності?

Чи здатна дитина здійснити гідні вчинки?

II.

Чи виявляє дитина повагу до людини (представників роду, класу, групи)?

Чи виявляє учень вимогливість у ставленні до себе (при виконанні завдань, доручень тощо)?

Чи вміє дитина цінувати свої позитивні якості та визнавати свої досягнення?

Чи вміє об'єктивно оцінити себе (самооцінка, самокритика)?

Чи вміє в життєвих ситуаціях відстоювати власну гідність?

Чи підпадає під вплив інших людей?

Чи здатна дитина поводитись совісно за відсутності контролю дорослого, його впливів (при здійсненні вчинку честі, чуйності, вдячності або шанування)?

Чи вміє дитина робити моральний вибір у спеціально створених та життєвих ситуаціях?

III.

Чи виявляє дитина повагу до Української держави, досягнень українського народу? Чи гордиться ними?

Чи поважає дитина себе як представника українського народу?

Чи визнає честь і гідність не лише українців, але й представників різних етносів? Як ставиться до представників різних етносів?

Чи не дозволяє собі зневажливо висловлюватись про них?

Чи нападається протистояти випадкам зневажливого ставлення до представників української нації, держави, її символів, культури?

Чи виявляє інтерес до української мови, культури, історії українського народу?

Чи вчиться відстоювати національну гідність?

Рефлексивно-експліцитний метод апелює до позитивного досвіду вихованця і сприяє глибинному зануренню у його самосвідомість. Цей метод може бути як самостійним, так і пронизувати інші,

підсилюючи ефективність будь-якого іншого методу. За цим методом можуть бути проведені бесіди, дискусії, «мозковий штурм», педагогічні ситуації, обговорення проектної діяльності — методи реалізації інтерактивної технології виховання [3, с. 3-7].

Рефлексія передбачає глибинний самоаналіз, мислення особистості, спрямоване на її внутрішній світ, тобто процес осмислення.

Експліцит передбачає «озвучення» дитиною того, що вона сприймає. Цей процес передбачає й розуміння вихованцем суті явища, категорії, поняття, ситуації, які розглядаються у процесі виховання.

Цей метод передбачає розуміння педагогом і вихованцем свого внутрішнього світу: світу емоцій, почуттів, мотивів, цінностей, потреб, інтересів, прагнень, ідеалів — через їх усвідомлення особистістю. Вихованець — суб'єкт виховної діяльності, який усвідомлює увесь цей перерахований ряд.

Основу (базис) цього методу становлять наступне:

- віра педагога учневі (довіра);
- доброцентрованість вихованця;
- наявність у нього благородства, самоповаги;
- удосконалення шкільного життя з урахуванням попередніх ідей.

За цим методом може бути проведене обговорення прочитаного дитьми художнього твору (з використанням міні-диспуту, міні-дискусії, бесіди з елементами самооцінки, вправи «Мікрофон» тощо).

Людська та особистісна гідність
Міні-дискусії та бесіди, обговорення морально-етичних
оповідань В. О. Сухомлинського

МИКОЛІ СТАЛО ЛЕГШЕ

Микола ішов до школи й зустрів на містку бабусю Марину. Він добре знав, що старенька жила недалеко від його батьків.

Бабуся несла білий вузлик. На містку він розв'язався й додолу посипалась цибуля. Великі, червоні м'ячі порозкочувалися, а один із них упав із мосту й бовтнув у воду. Бабуся розгубилася й не знала, що робити.

А Миколі стало смішно. Він голосно зареготав. Бабуся Марина глянула на хлопця й похитала головою. В її очах він прочитав докір. Не витримав — побіг.

Прийшов Микола до школи й не може забути бабусю. Тільки тепер йому вже не смішно. В його пам'яті тремтить докірливий погляд бабусиних очей.

Щось немов стиснуло хлопцеві серце. Йому хотілося зараз же піти до бабусі й попросити пробачення.

— Ось увечері й піду, — подумав він.

Минув вечір, минув другий, минуло ще два дні. Коли це мати приходить додому й каже:

— Бабуся Марина померла...

Ці слова шпигонули Миколу. У грудях його ворухнулося щось гаряче, серце забилося швидко-швидко. Руки затремтіли.

— Що з тобою? — питає мати.

Микола розповів усе, що сталося. Мати зітхнула й каже:

— Ховатимуть бабусю — іди за домовиною. Як опускатимуть у могилу — кинь землі й скажи: «Простіть, бабусю».

— Хіба ж вона тепер почує? — тихо крізь сльози питає Микола.

— Але сонце тобі світитиме ясніше.

Коли домовину з тілом бабусі Марини опустили в могилу, Микола кинув землі й тихо сказав:

— Простіть, бабусю.

І засяяло сонце ясніше, небо стало світліше. Миколі стало легше.

Міні-дискусія

— Чому Миколі стало легше?

— За що, за який саме вчинок він відчував провину? Охарактеризуй цей вчинок. Як його можна назвати? Що ти відчував при цьому? Чому?

— Чию гідність образив хлопець?

— Поміркуй, чи вдалося йому спокутувати свій ганебний вчинок?

— Чи траплялось щось подібне з тобою в житті?

— Чим завершилася ця історія? Як ти повинен був вчинити? Чому?

— Якби така історія сталася із твоїм другом (подругою), щоб ти міг йому (їй) порадити? Чим допомогти?

Вправа «Мікрофон».

— Давайте поміркуємо: може не треба було Миколі спокутувати свою провину, а жити так, ніби нічого не відбулося. Тим більше, що людини, яку він образив, вже немає на світі? Поясни свою думку.

— Від чого позбавляє і застерігає людину в житті почуття власної гідності?

Рефлексія: Про що нове ти дізнався на занятті? Який висновок для себе зробив?

ЗАЙВА ТРОЯНДА

Сьогодні в школі радісне свято. У десятикласників — останній урок. Вони вийшли на зелену галявинку, стали в рядок перед великими шкільними вікнами. Дівчата в білих платтях, хлопці — в чорних костюмах.

Напроти них вишикувалися в рядок першокласники. Веселі, життєрадісні. У кожного в руках троянда: як тільки директор школи виголосить своє вітальне слово, всі вони мають підбігти до випускників. Кожен вручає квітку десятикласникові, який стоїть напроти нього.

Ось уже й промовляє директор. Десятикласники спершу були усміхнені, але поволі ставали задумливі.

Першокласниця Наталочка, яка стояла крайньою в ряду, помітила: крайня десятикласниця втирає хусточкою сльози.

Наталя дивується: чому це десятикласниця плаче? Сьогодні ж радісне свято — останній дзвінок!

Директор закінчив вітальне слово. Першокласники побігли до випускників. Побігла й Наталочка. Але... що ж це таке? Їй нікому вручати квітку. До крайньої десятикласниці, яку Наталочка вважала своєю, підбігла вже дівчинка. Всі випускники тримали по квітці, всі усміхалися.

У загальній метушні ніхто не звертав увагу на маленьку дівчинку, яка стояла осторонь, тримаючи в руці троянду. В її сумних очах жевріла сумна самотня квітка.

Міні-диспут

— Поміркуй над словосполученнями, образними висловами: «зайва троянда», «зайва дівчинка». Як ти їх розумієш? Коли і про кого так говорять?

— Чому в сумних очах дівчинки жевріла сумна самотня квітка?

— Що ти відчув (відчула), коли читали оповідання?

— Коли тобі буває сумно? Чому? Що ти відчуваєш у таких ситуаціях? Опиши свої почуття.

Вправа з піктограмами.

Знайди відповідний вираз обличчя серед інших (вчитель пропонує дітям різні вирази обличчя: радісне, сумне, байдуже, зле тощо), який свідчить про твою настрій (коли тобі буває сумно). Поясни свій вибір.

— Як би ти змінив ситуацію, описану в оповіданні?

— Чим можна було б зарадити дівчинці? Хто б міг би це зробити?

— Чи доводилось тобі це робити в житті?

Вправа «Мікрофон».

Діти, поміркуйте, будь ласка, що б стало з людьми, людством у цілому, якби ми не звертали увагу на самотніх людей, які живуть поруч з нами?

— Чи хотів би ти жити серед таких людей? Як їх можна назвати? Чому? Поясни свій вибір.

— Чого нам дуже часто бракує у ставленні до цих людей?

— Поміркуй, хто може відчувати самотність серед тих людей, з ким ти живеш, зустрічаєшся, спілкуєшся?

— Що саме для них ти був би готовий зробити, щоб полегшити їхній стан самотності?

— Як ти думаєш, чи змінився би їхній настрій після твоїх зусиль, чому? А твій, чому? Добери відповідні піктограми, за допомогою яких можна показати зміни у твоєму настрої, у настрої самотніх людей.

Рефлексія: Як позбутись самотності, допомогти тим, хто самотній? [19.]

ЗНЕВАГА

На пустирі почали будувати дім. Робітники викопали траншею під фундамент і котлован для котельні. Посеред майбутнього будинку росло дерево. Квітуча вишня.

Усі розуміли, що вишня доживає останні дні: уже кладуть стіни, дерево треба рубати, але ні в кого не піднімається рука.

І от хтось каже:

— Нехай Федько зрубає...

А Федько цей був похмурий, мовчкватий, немилосердний. Два роки тому він залишив дружину з трьома дітьми й ні разу не провідав своїх малих.

Федько почув своє ім'я та й питає виконроба:

— А скільки мені заплатять?

Коли Федько рубав вишню, всі пішли з будівельного майданчика. У кожного наспіло діло десь в іншому місці, але тільки не біля стін дому.

Після того всі уникали зустрічей, розмов з Федьком.

— Та що ж це таке? — питався він. — Адже все одно комусь треба було рубати дерево.

Так. Треба. Усі розуміли, що це справді так, однак усі зневажали Федька.

— *За що усі зневажали Федька?*

— *За що, за які вчинки ми зневажаємо інших, а інколи й себе? Добери антонім до поняття «зневага».*

— *Коли і за що тобі було соромно? Може за чийсь вчинок? Що ти відчував при цьому? Як ти мав себе поведсти в тій ситуації?*

— *Коли і за що тебе поважали?*

Вправа «Мікрофон».

Поміркуй і розкажи про свої почуття: що саме ти відчував, чому?

— Чи легко жити тому, кого зневажають, як ти гадаєш, чому?

— Що ти повинен робити, щоб тебе поважали?

Рефлексія: Поміркуй, як інших навчити поваги до себе? Що для цього треба тобі зробити? [20].

НАРОДЖЕННЯ ЕГОЇСТА

Андрійко — один синок у мами й тата. Милуються мама й тато Андрійком, не намілюються. Милуються Андрійком і бабуся, й дідусь.

- Ти в нас найкрасивіший, — каже мама.
- Ти в нас найрозумніший, — каже тато.
- Ти в нас найщасливіший, — каже бабуся.
- Ти в нас най-най... — каже дідусь.

Відвели Андрійка до школи. Заводить учителька дітей у клас. Садовить за парти. Хотіла, було, посадити Андрійка за другу парту, а він здійняв такий плач, що учителька зараз же передумала й посадила за першу.

Почався перший урок. У класі — чотири вікна. У перше вікно заглядає мама — не намілюється, як Андрійко за партою сидить. У друге вікно заглядає тато — не намілюється, як Андрійко руку підносить. У третє вікно заглядає бабуся, не намілюється, як Андрійко рота роззявляє. У четверте вікно заглядає дідусь — не намілюється, як Андрійко до трьох лічить.

Дивиться кругом себе Андрійко, і здається йому, що весь світ навколо нього, Андрійка, крутиться. Здається йому, Андрійкові, що він орел, а все, що навколо нього, — маленькі комашки, їм, тим комашкам, по землі повзати, а йому, орлові, у небі ширяти.

І ніхто поки що не думає, як орел цей з висоти небесної на землю впаде, себе покалічить і комусь лиха накоїть.

- *Чи вважаєш ти Андрія «орлом»? Чому?*
- *Поміркуйте, чи легко буде в подальшому вчитись і жити Андрійкові? Чому?*
- *Що відчуватимуть інші люди, з якими він спілкуватиметься? Чому?*

- *Чи хотів би ти з ним товаришувати? Чому?*
- *Поміркуй, чи може людина в усьому бути найкращою?*
- *Як насправді можна стати кращим? Що для цього слід зробити?*

Рефлексія:

- Який же я сам?
- Яким я хочу стати, щоб мене поважали й цінували інші люди?
- Про що і про кого ніколи не можна забувати?

ЯК СЛІПОМУ ОКУЛЯРИ

Біля школи живе старенька бабуся. Діти надумали зробити їй подарунок. Нарвали у шкільному саду яблук і понесли старенькій. А яблука ті тверді й кислі, бо ще не допіли. Та хоч би й допіли — як би бабуся їх їла, коли в неї зубів немає?

От як нетактовно вийшло! Діти мовби й з добрих спонукань хотіли порадувати, а для старенької то була не радість, а прикрість.

Не подумали, кому й що дарують. І все одно, що сліпому подарувати окуляри або глухому радіоприймач.

Бути доброю, сердечною людиною — то велике вміння. Треба бачити в людині, яка живе поруч із вами, її радості й горе. Розуміти, про що вона думає з боєм і про що з гордістю.

— *Дай оцінку дитячому вчинкові. Як діти поставились до немічної бабусі? Чи образили вони бабусю? Чим саме? Чи хотів би ти, щоб так само поставились до твоїх дідуся чи бабусі? Чому?*

— *Як слід завжди відноситися до старших за віком людей? Чому?*

— *Як ти ставишся до своїх дідусяв і бабусь?*

— *А як твої тато й мама? Чому? З яким почуттям?*

— *До кого ще слід відноситися по-особливому і чому?*

Рефлексія:

— Поміркуй, як би ти хотів, щоб інші ставилися до тебе? Чому?

— Яку пораду ти хотів би дати дітям, героям оповідання?

ФІОЛЕТОВА ХРИЗАНТЕМА

Щодня взимку діти приносять із теплиці до класу квітку хризантеми. Коли в класі мир і спокій, на столі у високій, мов колосок, тоненькій вазочці — рожева, червона, синя чи блакитна квітка.

Та є в теплиці кущ, на якому цвітуть хризантеми незвичайного кольору — фіолетового. Немов кришталевий обрій степової далечині у вечірню годину, коли щойно зайшло сонце, — ось якого кольору квіти на цьому кущі.

Рідко, дуже рідко приносять діти з теплиці фіолетову хризантему. Це квітка образи. Коли діти поставили на стіл фіолетову квітку, то вони кажуть: «Люба вчителько, ви образили нас».

І от приходиться на другий урок Віра Петрівна й помічає на столі фіолетову квітку.

Клас мовчить. Віра Петрівна дала дітям завдання для самостійної роботи, а сама сіла, схилившись на стіл, і думає: «Що ж сталося на першому уроці? Чим вона образила дітей?»

Справедливу строгість і сувору справедливість діти поважають і шанують, це вчителька добре знала. Чим вона їх образила?

«Годинник! — згадала Віра Петрівна. — Так, я образила їх недовірям...»

Учора був день її народження. Чоловік подарував їй золотого годинника. Сьогодні на першому уроці, як і завжди, вона зняла з руки годинник і поклала на стіл. На перерві пішла в учительську. Завжди годинник залишала на столі, і він там лежав до кінця уроків. А сьогодні чомусь їй спало на думку: це ж годинник золотий... Вона повернулася в клас, взяла його зі столу й наділа на руку...

І ось фіолетова квітка... її не було на столі вже два роки...

Віра Петрівна нишком зняла з руки годинник і поклала на стіл.

На другій перерві, як і завжди, годинник лежав на столі.

На третьому уроці Віра Петрівна зайшла до класу й побачила: у вазочці — рожева хризантема.

Вона з полегкістю зітхнула.

— *Поміркуйте, що в поведінці вчительки найбільше вразило дітей? (Недовіра, вона образила їхню гідність). Як діти сприйняли її вчинок і чому?*

— *Добери антоніми до понять «недовіра» і «образа».*

— *Коли ти відчував щось подібне? Що тебе найбільше образило і чому? Хто підтримав тебе?*

— *З яким почуттям ми маємо ставитись до інших людей? Чому?*

— *Давайте й ми з Вами у вазочці будемо виставляти у класі квітки відповідного кольору (темні, якщо хтось образив іншого і, навпаки, світлу квітку — якщо ситуація змінилась на краще). Сподіваюсь, що світлих квіток у нас з вами буде більше.*

Методика незакінченого оповідання ГЛУХА ДІВЧИНКА

У лікарні є дитяча палата. У ній лежали семеро дівчат, у кожної — своя хвороба. Всі вони почали одужувати, і їм було нудно.

Старшою в палаті була тринадцятирічна Тетяна, вона відчувала себе немовби керівником маленького дитячого колективу. Відчинивши вікно, Тетяна дивилась на квітучий сад.

— Вже й бузок цвіте... — замислено сказала дівчинка. — І тюльпани зацвіли. Дівчата, давайте принесемо до палати квітку й поставимо у склянку. Як це буде добре!

— Ой, як добре! — зраділи всі.

Мовчала тільки одна дівчинка — восьмирічна Ніна. Вона була глуха.

Ніна добре зрозуміла, про що йде мова. Їй теж, було радісно: у палаті — квітка! Їй теж хотілось кивнути головою на знак згоди й радісно усміхнутись, а вона відчула, що Тетяна в неї не питає. Глуха дівчинка.

— А яку ж ми квітку поставимо — бузок чи тюльпани? — знову питає Тетяна.

— Бузок! — хотілось одним дівчаткам.

— Тюльпан! — бажали інші.

Проте ні Тетяні, ні іншим дівчаткам чомусь і в голову не прийшло, що можна поставити дві квітки — і бузок, і тюльпан. Їх захопила гра, грати було цікаво.

— Немає згоди, — зітхнула Тетяна, — спитаймо у кожного. Яку квітку поставити на стіл — бузок чи тюльпан?

Трьом хотілось бузок, трьом — тюльпан.

— Що ж тепер робити? — задумливо спитала Тетяна. В її очах грала радісна усмішка: Тетяну більше за всіх захопила гра. Захопились грою й інші дівчата.

— Що ж робити — троє за тюльпан і троє за бузок... — ще раз промовила Тетяна, розмірковуючи вголос.

Раптом її погляд впав на Ніну. Глуха дівчинка сиділа біля вікна, на її очах бриніли сльози...

— Чому плакала Ніна?

— Якими були її сльози?

— Про кого забули Тетяна та інші дівчата? Яким було їхнє ставлення до Ніни спочатку? Як би Ви завершили оповідання? Чому саме так? А потім?

— Чи змінилось воно? Чому?

— Як себе почувала глуха дівчинка спочатку?

— А потім? Чому? Як змінився її настрій?

Вчитель дочитує оповідання до кінця.

Це були сльози образи, несправедливості. Про неї забули, її не спитали, яку б квітку вона бажала.

— Ой! — вигукнула Тетяна. — Про Ніну ми й забули... Яку квітку ти хотіла би — бузок чи тюльпан?

Ніна усміхнулась і тоненьким пальчиком у повітрі намалювала квітку тюльпана. Тетяна пішла за квіткою тюльпана. Ніна, усміхаючись, дивилась у вікно.

Вправа з піктограмами.

— Спробуємо за допомогою піктограм показати зміни у настрої дівчинки Ніни.

— Хто сприяв зміні у настрої дівчинки?

Рефлексія:

Поміркуй:

— Що найбільше образило Ніну? Чому?

— Яким має бути наше ставлення до тих людей, які потребують нашої допомоги? (хворих, немічних, старих, калік, бомжів, самотніх людей, дітей, позбавлених батьківського піклування, сиріт тощо).

— Як це може проявлятися у житті?

— Якими діями, вчинками ми можемо показати наше ставлення до них?

— Що ми можемо доброго зробити для таких людей? Чим допомогти й підтримати їх, дати відчутти радість від спілкування?

Національна гідність НЕЗНИЩЕННИЙ КАМІНЬ

Це було на Поліссі, на півночі України, в тяжкі роки фашистської окупації.

Серед дрімучих лісів, над тихим озером стояло старовинне українське село Маківка. Коли окупанти підходили до села, багато жителів пішло в партизани, а хто залишився, допомагали партизанам.

Вирішили фашисти знищити село, спалити всіх жителів. Та про цей страшний намір люди провідали заздалегідь. Вночі вони всі до одного пішли в ліс, забравши з собою домашні нажитки, корів, птицю.

Вступив уранці каральний загін у село, а в ньому нікого немає.

Фашисти спалили все, що могло горіти: хати, повітки, дерева. Позасипали криниці, золу висипали в озеро. Нічого не зосталося від села, крім великого білого каменя, що з давніх, незапам'ятних часів лежав посеред села. З покоління в покоління передавалася легенда, що камінь цей сягає в грубку глибину, куди не може дістатися ніхто.

Фашисти заклали під камінь вибухівку й висадили його в повітря.

Уранці вони прийшли й не повірили своїм очам: камінь лежав, мовби його й не чіпали.

Розлютовані фашисти знову підірвали камінь. А наступного ранку він знову білів посеред розритої землі, мовби до нього ніхто й не торкався.

Вони знову підірвали камінь.

І знову у ранок він вийшов із-під землі.

— Це прокляте місце, — сказав фашистський офіцер. Через кілька місяців наші війська прогнали фашистів. На пустир, де колись було старовинне село Маківка, повернулися з лісу старенькі, жінки й діти. Повернулись і партизани. Вони підійшли до білого каменя й низько вклонилися йому.

— Так і наша Україна незнищенна, як цей камінь, — сказав найстаріший житель села, столітній дід Архип. — Цей незнищений камінь — непогасна любов наша до рідної землі.

— *Чому саме так назвав В. Сухомлинський своє оповідання?*

— *Чому воно нас навчає?*

— *З чим порівняв Україну столітній дід Архип? Як ти гадаєш чому? Які почуття викликало у тебе це оповідання? Чому?*

— *Який образ постає у твоїй уяві, коли ти промовляєш назву своєї держави? З чим би ти її порівняв і чому?*

У кінці обговорення вчитель може запропонувати у класі провести конкурс дитячих малюнків на тему: «Образ рідної країни — моєї України». З дитячими роботами та результатами конкурсу можна ознайомити батьків на батьківських зборах. Цей конкурс може бути проведений по паралелям або в рамках загальношкільного конкурсу.

ДІДУСЕВА ЗАПОВІДЬ

Я навчаюсь у четвертому класі. На почесному місці в нас портрет мого дідуся Павла. Під портретом напис: «Він віддав своє життя за Батьківщину».

Із розповідей мами, бабусі я знаю, що дідусь мій був розвідник. Він поліг смертю героя далеко на Заході, в Карпатських горах.

Наближався день пам'яті мого дідуся. Щороку в цей день бабуся приносить до дідусевого портрета букет квітів. А цієї весни і я виплекав білі квіточки абрикоси й поніс їх раненько до школи. У школі ще нікого не було. Я поставив квіти біля портрета. Сів за парту. Коли це бачу: дідусь усміхнувся.

— Дідусю, — попросив я, — скажіть, будь ласка, ким мені бути? Мені й льотчиком хочеться стати, й агрономом, і лікарем. Ким мені бути?

— Будь патріотом, — почув я голос дідуся. — Це найголовніше.

— Чи згоден ти із відповіддю онукові?

— Як треба ставитись до своєї Батьківщини? Чому?

— Яку заповідь залишив тобі твій дідусь, прадідусь (бабуся або прабабуся)? Чому вони тебе навчають чи навчали?

— Чи пишаться твої рідні тим, що вони є українцями? Чому?

— З яким почиттям ти хотів би носити це горде звання — українка (українець)? Чому? Чим ти можеш пишатись як українець (українка)?

Рефлексія:

Поміркуй і продовжи речення: «Бути українцем для мене — це означає...»

Розгляд змісту даного оповідання може бути проведений вчителем після *гри-драматизації* за змістом оповідання.

М. С. Вінграновський

НАШ БАТЬКО

Оце він і є. Нашому батькові, як мені здається, ще немає вісімдесяти. Здоров'ям він, слава Богу, нівроку: і зварить сам, і попере, і роботу яку коло хати зробить, і взагалі...

Він уже сам забув, коли базарював на цьому базарі, але сьогодні, як бачите, приїхав і тиняється від машин до возів, від возів до лавки і так далі. Очевидно, батько вибрався зі своїм інтересом: побачити, що люди продають, по яких цінах, послухати, про що говорять, яка городська мода пішла на харчі та на одержу, або ж і самому купити що...

Візьме чи не візьме? Гляньте, як довго він прицінюється до цих чобіг. Мабуть, візьме, бо по тому, як колупає нігтем підощву — чи добре вичинена — як обмацує голенища, передки, ранти, залазить рукою всередину — чи рубчика якого нема, чи цвях не виліз із підощви, — дістає гроші. Купує. Перев'язує мотузком, перекидає через плече і зараз піде купувати морозиво. Точно: бачите, підходить до лотка... Батька нашого хлібом не годуй, але дай йому морозива або тупьки. Він любить морозиво і любить тупьку. Купує. Тепер він буде його їсти. Він не буде його їсти, ходячи по базару. Він зараз стане ось під цим деревом, де менше людей, і тут почне. Нехай їсть на здоров'я.

Ми зачекаємо, доки він досмакує, обгорточку зімне в кулаці, покладе у кишеню, бо нікуди кинути, потім ще раз подивиться на лоток та й піде собі з чобітьми через плече по базару далі...

Чоботи. Батько знімає з плеча і знову починає, як бачите, їх розглядати, нюхати, обмацувати і знову нюхати: чоботи добрячі і знову ж не дуже такі вже і дорогі. На дві зими стачить. А може, й на три.

Може б, іще морозива з'їсти? Чоботи є, тельки — хоч греблю гати: чого б то я її ще зранку купував та носив, щоб текла? — не треба, встигну з козами на торг.

Заждїть, батько щось помітив. Що ж це він помітив? Ага, за тим оно возом іде корова на продаж: і роги, і вим'я, і нога під нею, як під доброю дівкою... Гляньте, як батько назирці диває за цією коровою.

Наш батько — пастух. Скільки він себе пам'ятає, і скільки ми його пам'ятаємо — наш батько пасе череду. Пасе колгоспних і людських корів, живе в достатку, телевізора має, має пасіку, сад, криницю викопав біля хати, щоб під гору воду не носить. Про нашу хату вам розкаже мій менший брат, бо мені нашої хати не видно, а братові видно, бо цей наш менший брат живе при нашій хаті.

Ось уже наш батько веде сименталку по дорозі від райцентру в наше село додому, оберемок сіна під рукою. Навіщо вона йому? Молоко і сметана, масло і сир у погребі годами у нього глевіють. Але купив. Купив та й купив, може, йому веселіше буде, бо як не є, а худобина у хліві біля ясел зимою дихає парко, як двері відчиниш — то все-таки клопіт. А клопіт — діло велике.

Оце бачите братську могилу? Біля цієї могили батько пустить корову попасом, а сам сяде і закурить. Так воно і є. Корова пасеться, наш батько курить, вітер, сонце, а в цій братській могилі лежу я, його старший син. Я лежу в цій могилі, нагороджений посмертно разом зі своїми товаришами. Ми бились, як нам здається, на совість і хоча перемогли уже мертвими, так би мовити, смертю смерть поправши, але справа зараз не в цьому: сонце, вітер, корова пасеться, наш батько курить. Нехай собі курить на здоров'я. Колись малим я любив кришити тютюнові корінці. Але тепер наш батько тютюну не сіє, та й мене давно вже нема.

Тепер, по тому, як батько рушає з коровою далі, уже до села, я передаю слово нашому меншому братові, бо він цю дорогу знає краще за мене, бо вона, ця дорога, і село, і хата, так би мовити, це вже його володіння.

... Ця дорога колись була стежкою. Вона була стежкою, і я ходив по спориху у райцентр до школи сім кілометрів десять літ. Тепер тут дорога. По цій дорозі, як бачите, веде наш батько корову, а наша хата крайня від села, оце вона і є. Фундамент і стіни уже старі, бо хату ставив ще наш дід. Всі часи вона була під соломою, а недавно, років зо три тому, батько вкрив її шифером.

Зараз батько прив'яже корову до береста на причілку хати. Потім витягне з криниці відро води, нап'ється і дасть напитися корові. Так і є: бачите, батько прив'язує корову до береста.

Берест — це я, його середній син. В одному з боїв я впав на міну і виріс оце коло нашої хати берестом. Батько не знає, що цей берест — це я, його середній син. Мені й самому дивно, чого це раптом я став берестом і чому саме берестом, а не іншою деревиною. Убило мене на Одері, і було б не так обидно, якби хто-небудь бачив, як мене вбило. Бо навіть батько до сих пір думає, що я живий, що, може, я десь є і не хочу до нього признаватися, — от що мені обидно! Сказати батькові, що я — це я, берест, я вже не можу, бо листя моє не говорить людському, з вітром хіба чи дощем — то інше діло.

А чоботи батько купив справді добрячі. Оце заносить він їх у хату. Відкриває скриню, обмотує чоботи газетами і кладе до осені. В цій скрині на дні лежать наші фотокартки. Батько не чіпляє наші фотокартки на стіну, щоб не відцвітали під сонцем та щоб мухи не гидили їх.

Батько виходить з хати, дає собаці і курям їсти, бере косу, вкосоє трави, підкидає на ніч корові, сонце заходить. Спати батько лягає рано, бо рано треба вставати. Це ліжко, яке він поставив піді мною і на якому він спить, — це ще наше хлоп'яче ліжко.

Ніч. Батько спить. Лежить і глибоко дихає прив'язана до мене корова.

З тієї миті, як я став берестом, я почуваю себе прекрасно. Земля піді мною така, що коріння у ній аж співає, — така ця земля благодатна. Повітря як мед. Єдине, що заважає мені, — це безсоння. Відколи я таким став, я не можу заснути. Завжди в моєму листі вітер якийсь ночує, взимку то сніг, то мороз, — гніздечко тремтить на мені одиноке, весною бруньки і листя росте, аж гуде, потім цвіту, опадаю, і знову усе спочатку. Птахи люблять мене. Гілками і листям видався я нівроку, і то найкраща для мене пора, коли на мені у гнізді яка птаха сидить на яечках, а потім уже й пташенята почнуть щебетати та літати, та комах добувати, та мене молодого прославляти.

Скоро зійде сонце. Батько вже вмився. Доїть корову.

А-ось він уже й у колгоспі. Доярки зливають молоко у бідони, батько вігається, настрій у нього чудовий — корову, чоботи купив, тільки дівчатам роздає — хто хоче. В кишені батькового плаща транзистор музику грає, а як селом буде череду гнати — транзистор заграє гімн, потім розкаже, що на світі робиться. Вижене батько череду якраз за село — транзистор зробить фіззарядку.

Так воно і є. Тепер, коли мені вже батька за селом не видно, то вам про нього розкаже наш останній, найменший брат.

Мене нема. Тобто оце поле, на якому наш батько випасає череду, це я і є. Мій літак вибухнув у повітрі, і я осипався на землю вже попелом, так що ні могили у мене нема, нічого. Ходять по мені оце зараз

корівки, травичку пасуть, а наш батько сідає на камені і починає снідати. Сніданок у нього як сніданок: тупка, картопля в шкаралупі, цибулина, пляшка води, заткнута качаном, та півбуханки житнього хліба. Батько любить житній хліб. Для цього він навіть і сіє біля хати персональне жито, бо колгосп жита не сіє...

Наді мною, якраз саме над цим моїм вибалком, пролягає міжконтинентальна повітряна траса. Взимку літакового сліду не видно, а зараз видно: білим слідом своїм літак наче прострочує небо, ділить його на дві половини. Отак під цим переполовиненим небом наш батько і пасе свою череду. Іноді припадає, що цей білий літаковий слід переполовинює батькову череду. Іноді ж буває і так, якщо подивитися знизу, то цей реактивний слід пролягає якраз між рогами корови, наче і корову ділить наполовину: половина — сюди, половина — туди. Але своє я вже відлітав, і в цих полях я став пшеницею, гречкою, кукурудзою, навіть сам вже не знаю чим... Хоча це не зовсім точно: **у цих полях лежать цілі покоління нашого народу, і так ми усі родимо, і так ми усі цвітемо...**

— *Від імені кого веде розповідь автор оповідання?*

— *Кого втратив на війні батько?*

— *Хто турбується й згадує весь час про старого батька?*

— *У яких рядках оповідання М. Вінграновський висловив найпо-
таємніше, його головну думку?*

— *З якими почуттями батько (і ми разом з ним) згадує своїх за-
гиблих синів? Чому?*

Рефлексія:

Поміркуй: Чому так говорять і про кого: «жити у народній пам'яті», «За рідний край життя віддай»?

— Пам'ять про кого з твоїх рідних зберігається у Вашій родині? Чому? [8]

Матеріали для бесід з батьками учнів початкових класів

Бесіда на тему: «Мобінг. Прояви мобінгу у початковій школі»

(за О. Б. Беляєвою)

Шановні батьки! Часто, забираючи свою дитину після уроків, ви чули її скарги на однокласників: «Вони дражняться», «Вони мене обзивають», «Вони кажуть, що я...», «З мене всі сміються»... Але ваше дитя ще не вміє дражнитися або не встигає відповідати всім одразу. А якщо до цього воно ще й довго думає, і коли на нього з усіх боків сиплються образливі слова, просто губиться... Тому захищається, як може, — скаргами, сльозами, образами, відстороненістю, озлобленістю, замкненістю, мовчазністю, самотністю і навіть кулаками. Що ж вам робити у цій ситуації?

Слід зважати на те, що сучасні діти надто жорстокі, легко висміюють негаразди та проблеми деяких учнів, які не можуть захистити

себе, оголошують тим, хто чимось відрізняється від інших, бойкот, глузують із них, підстроюють різні ситуації, систематично їх цькують, перетворюючи на знехтуваних, не замислюючись, як болять роблять своїми словами тому, з кого знущаються. Науковий термін, який визначає описаний стиль поведінки, виник зовсім нещодавно і називається словом «моббінг», яке походить від англійського слова «mob» — натовп, банда, «своя» компанія, нападати групою, переслідувати, пригноблювати, висміювати, грубіянити, чіплятися до когось. І хоч як важко це визнавати, діти, які постійно зазнають цькування своїх однокласників, є майже у кожній школі. Учителі, як правило, помічають найгрубіші, фізичні форми гноблення. Але не завжди в них є час розібратися, хто винний, оскільки насамперед карають того, хто виявив агресію (зазвичай це дитина, яка захищалася від нападу), не зважаючи на причини, що викликали агресію.

Хочемо звернути вашу увагу: вважати, що приниження, цькування, глузування з деяких учнів не варте уваги дорослих — це неприпустима помилка. Таке ставлення вчителів та батьків допомагає кривдникам, підтримує їх у безкарності й не надає необхідної підтримки знехтуваній жертві, яка відчуває свою відторгнутість і страждає від бездіяльності дорослих.

Проведене невелике дослідження українських психологів у 20 школах: виявили моббінг у третини класів. Майже в кожному першому класі вже через три-чотири місяці навчання з'являвся більш-менш виражений «парія». При цьому наявність моббінгу в реальному житті початкового класу часто не лише не помічають, але й різко заперечують учителі, а батьки, якщо й помічають, то не надають великого значення. Вони вважають, що умов для виникнення моббінгу в середовищі малюків немає: у цьому віці діти настільки підпорядковані дорослому, що діють лише в тих межах, які той їм окреслює. Але давайте подумаємо, чому в колективі відштовхують когось, роблять із нього «цапа відбувайла»? У групі дорослих це можуть бути матеріальні причини, заздрість, бажання зайняти посаду колеги тощо. А в дитячому — існують і соціальні: боротьба за лідерство, страх втратити високий статус, бажання завоювати прихильність значущої особи тощо. Усе це існує вже в дитячому садку і посилюється у початкових класах школи. Інколи шкільний колектив формується за принципом «наші — не наші», «хороші — погані учні», «хлопчики — дівчатка». Звідси лише один крок до позиції колективу: «Ми такі, а ти не такий — забирайся».

Чому саме в молодших класах моббінг може проявитися в найяскравіших формах, які погано піддаються раціональному поясненню? Бо ні зацькована дитина, ні її мучителі просто не розуміють, що відбувається. Малюк, якого відштовхують, ще не має жодного адекватного способу самозахисту, не володіє технікою по-

передження й подолання негативного впливу моббінгу на власну психіку. Не розуміючи, чому її не люблять і за що кривдять, дитина обирає дуже неефективні методи захисту. Один із них — запобіжна агресія. Звикнувши до постійної відвертої або прихованої агресії однокласників, дитина намагається запобігти нападу, виступивши першою проти ймовірного супротивника. Пам'ятаймо, що часто мотивом стають цілком безневинні дії: постійно чекаючи на каверзи, дитина побоюється навіть звичайних вчинків однокласників і випадково зачеплену книжку, загублений зошит, портфель, що впав, сприймає як сигнал для самозахисту.

Інші жертви моббінгу часто намагаються потоваришувати з тим, хто займає вищий соціальний статус. Відчуваючи свою нездатність самостійно завоювати прихильність і болісно переживаючи не увагу до себе, дитина починає «купувати» тих, із ким хоче дружити, — віддає їм свої іграшки, цікаві книжки або щедро пригощає всіх солодощами.

Трапляється і так, що механізм моббінгу, хай і ненавмисно, запускає вчитель. У тих випадках, коли негативне ставлення до учня викликано труднощами у навчанні, у дитини виникає специфічна форма захисту — вона відмовляється виконувати ті види робіт, які можуть оцінювати публічно. Школяр або просто відмовляється відповідати, писати, рахувати, малювати, або виконує завдання так, щоб обов'язково одержати погану оцінку. Це дозволяє зберегти внутрішню віру в те, що якби він постарався, то результати, можливо, були б зовсім непоганими. До того ж, не відповідаючи, не викличеш у класі сміху, отже, залишається шанс зберегти самоповагу та уникнути висміювання й образливих слів.

Негативну оцінку педагогом тієї чи іншої дитини клас може сприйняти як знак неналежності її до певної групи. Створюється парадоксальна ситуація: невдоволення вчителя дає поштовх для відторгнення учня всім класом, порушення стосунків з однолітками. Спроби захиститися — запобіжна агресія, приниження, неуспішність, захисне підлабузництво і соціальне самоусунення — лише посилюють погане ставлення педагога. Не розуміючи і не намагаючись зрозуміти справжніх мотивів поведінки «знехтуваних», учителі зараховують їх до «погано вихованих», розпещених і наперед передрікають їм майбутнє злісних порушників дисципліни. З часом таких дітей відверто не люблять, відкрито протиставляють іншим, при першій нагоді намагаються від них позбутися. Оточення драгує їхню збудливість, тримає у напруженні емоційна нестійкість, лякає непередбачувана поведінка.

Найсумніше, що діти у таких випадках — і жертви, і кривдники — лише жертви непедагогічної поведінки вчителя. Вирішення проблеми знехтуваних учнів дуже часто може полягати в самій причині виникнення моббінгу.

Спробуємо дати вам декілька порад стосовно того, на що слід звертати увагу в поведінці вашої дитини:

1. Що раніше ви помітите негаразди у поведінці дитини і почнете реагувати на її скарги, аналізувати ситуацію разом із нею, проговорювати питання, то швидше ви зможете вирішити цю проблему, не загострюючи її.

2. Шукайте небайдужих людей, які допоможуть вам упоратися із ситуацією, це може бути класний керівник, шкільний психолог або адміністрація закладу, де вчиться ваш школяр. Важливо висловити свою проблему не у формі претензії, намаганнях розібратися, а у проханні разом допомогти дитині почуватися у класі комфортно, знайти шляхи виходу із ситуації.

3. Чудово, якщо вчитель підкреслюватиме позитивні риси вашої дитини, її досягнення перед усім класом, висловлюватиме своє добре ставлення до неї.

4. Навчіть малюка обирати правильну стратегію поведінки у стосунках з однокласниками. Якщо ситуація не зайшла ще надто далеко, вчіть ігнорувати всі напади, пом'якшуючи їх жартом, або намагайтеся давати якнайменше реальних приводів для нападів і пліток, спонукайте спілкуватися з однокласниками доброзичливо.

5. Добре, якщо малюк буде привітним з усіма, виглядатиме охайним, доглянутим, підтягнутим, буде спокійним і не показуватиме кривдникам, що їхні глузування виводять його з рівноваги.

6. Учіть дитину знімати психологічне напруження за допомогою занять спортом, плаванням, танцями, різноманітними хобі. Так у неї з'явиться нове оточення, нові друзі, позитивні досягнення в інших сферах, окрім навчання.

7. Уселяйте віру у власні сили, підтримуйте самоповагу, вчіть брати на себе відповідальність за свої вчинки.

Бесіда на тему: «Якщо дитину дразнять у школі»

Шановні батьки! Мабуть, кожен з вас, пригадуючи своє дитинство, навчання у школі, хоч раз побував у ситуації дитини, яку ображали, дразнили, або, принаймні, був свідком такого зневажливого ставлення до інших. Деякі з вас вважають, це не важливими проблемами в житті дитини, не звертають уваги, навіть коли дитина приходить до вас за підтримкою, порадою.

Слід враховувати той факт, що «дражнилки», образливі прізвиська, постійні насмішки травмують дитину, особливо якщо вона від природи вразлива і сором'язлива. Бувають випадки, коли така ситуація виходить з-під контролю і стає незворотною. Дитина сприймає школу не інакше, як місце, де вона зазнає знущання. Це може позначитися на її самооцінці, успішності і, зрештою, на її психічному стані.

Психологи радять вчителям відкрито не втручатися в конфлікт дітей. Адже таке втручання не змусить дітей по-іншому ставитися

до однолітка. Навпаки, цілком імовірно, заступництво старшого остаточно налаштує однокласників проти цієї дитини. Грати з нею на рівних, приймати у свою компанію її не стануть — вона «ябеда», не змогла впоратися сама, а привела вчительку. Крім того, учень зробить ще один висновок: він не в змозі впоратися з труднощами самотійно, йому потрібна допомога дорослих. Це позбавить його самоповаги і впевненості у власних силах.

Існує цілком дієвий спосіб впоратися з кривдниками: не показувати, як ці «дражнилки» тебе зачіпають, не давати зрозуміти, що ти береш їхні слова близько до серця.

Психологи пропонують провести розмову приблизно за такою схемою:

«Ти скаржишся, що Іра тебе весь час дражнить, а інші дівчатка підхоплюють її слова? Це неприємно і хочеться навіть плакати. Але словами проблему не розв'яжеш. Скажи, ти плакала в школі? До сліз справа не доходила, але ти сердилася, і дівчатка це бачили? І що, після цього вони відразу переставали тебе дражнити? Починали ставитися до тебе краще? Ні, все було зовсім навпаки. Давай подумаємо, як же бути? Я, звичайно, можу поговорити з ними. Але мені здається, що як тільки я піду і ти залишишся одна, все почнеться знову. Як ти вважаєш? Може, зробимо по-іншому: ти, як це не важко, зробиш вигляд, що тебе дуже смішать їхні слова. Так, це нелегко. Але подумай, чого домагається Іра з подружками? Зробити так, щоб ти засмутилася. І до цих пір так і траплялося. А ти спробуй вчинити інакше. Посміхнися».

Практика показує: переконати дитину в тому, що подібна поведінка — дійсно реальний вихід із становища, буває нелегко. І тут, як завжди, допоможе наочний приклад. Розкажіть дитині, як у подібній ситуації свого часу опинилися ви чи хтось із ваших знайомих або родичів. Велике враження справить також ім'я відомого актора, спортсмена.

Спробуйте переконати дитину в тому, що діяти їй потрібно самій. Адже вчитель або батьки не завжди будуть поруч. Значить, потрібно вчитися захищати себе самотійно.

Отже, основні способи, як допомогти дитині, яку дражнять:

- Порадити дитині не звертати уваги на прізвиська та підколки. Побачивши повну байдужість, кривдник відразу перестане кепкувати й обере іншу жертву. Проте, на жаль, не кожен школяр зможе промовчати у відповідь на образу.

- Нехай дитина відреагує несподівано, давши зрозуміти, що ситуацією володіє вона, а не кривдник. Можна зробити вигляд, що ти не розчув («Що-що? Не чую!») — і так 10 разів. У результаті сміятися почнуть вже над автором невдалого жарту.

- Можна поговорити з батьками кривдника.

• Намагайтеся, щоб дитина навчилася захищати себе. Поясніть їй, що ви не в змозі щоденно з'ясувати, хто винен. Інакше доведеться бігати за вже дорослою дитиною все життя. (За матеріалами газети «Розкажіть онуку», № 5-6, 2013).

Матеріали бесіди для вчителів початкових класів

(за кн. Кондратенко Л. Розумові здібності дитини / Л. Кондратенко. — К. : Главник, 2004. — С. 38-41).

Бесіда на тему: «Моббінг. Його види.

Діагностика, корекція моббінгу»

Нерідко ви самі, вчителі, є не лише свідками, але й учасниками такої реальної ситуації, коли вчитель майже випадково протиставляє одну дитину класові. Це сприяє зростанню рівня напруження моббінгової ситуації в початкових класах. Слід зважати на те, що ситуація може зростати поступово, практично непомітно, наприклад: «Усі, ви, діти, молодці, уважні, а от Сашко (Дмитрик, Оленка) не слухає, про що у класі говорять, а тому нічого не знає. Потім на перерві також випадково цього Сашка штовхнули (вдарили, забрали книжку, порвали зошита), і він побіг зі своїм маленьким лихом до вчителя. А той відмахнувся: «Ти замість того, щоб жалітися, краще підготуйся до наступного уроку». І все — механізм запущено, клас зрозумів, що цього Сашка (Дмитрика, Оленку) можна, або навіть потрібно, кривдити, бо він поганий. Далі йде ланцюгова реакція — що більше дитину кривдять, то гірше вона поводить. Що гірше вона поводить, то гірше до неї ставляться вчителі й діти. Якщо вчитель зрештою не усвідомить, що проблема у ньому самому (він не знаходить правильний підхід до дитини і далі подає класу сигнали свого несприйняття «знехтуваного»), то всі відхилення у поведінці такої дитини загостряться, захисні реакції стануть дедалі провокативнішими та агресивнішими. Що ж це за ситуація — моббінг?

Моббінг (від англійського слова «mob» — натовп, банда, «своя» компанія, нападати групою, натовпом) означає феномен неприйняття соціальною групою певного свого члена. Поняття моббінгу тільки входить у лексикон педагогів і психологів, хоча явище, яке воно позначає, далеко не нове. В ситуацію моббінгу попадають так звані ізольовані, не прийняті колективом діти. Наявність моббінгу в реальному житті початкової школи часто не тільки не помічається, а й різко заперечується вчителями, і хоч помічається, та не усвідомлюється батьками. Слід підкреслити, що саме *в початковій школі* моббінг може виявлятися у своїх найбрутальніших формах, які погано піддаються раціональному поясненню, оскільки ні його жертви, ні самі ініціатори моббінгу, як правило, в силу вікових особливостей просто не усвідомлюють сенсу того, що відбувається. Піддана моббінгу дитина не має жодних адекватних засобів самозахисту,

не володіє і не може володіти техніками попередження та подолання його негативного впливу на власну психіку. Не розуміючи реальних причин переслідування і не маючи ефективного механізму захисту, жертва, як правило, вибирає контрпродуктивні вчинкові стратегії, намагаючись не стільки подолати моббінг, скільки зменшити його травмуючу дію.

Як проявляється

Піддані моббінгу учні початкової школи найчастіше використовують такі прийоми захисту (назви умовні):

- Упереджуюча агресія.
- Упереджуюче особистісне приниження.
- Захисне підлабузництво.
- Упереджуюча неуспішність.
- Соціальне самоусунення.

Розглянемо кожну із цих стратегій окремо.

Упереджуюча агресія. Ця стратегія найбільш характерна для хлопчиків. Звикнувши до постійної явної або прихованої агресії з боку однокласників, такі діти намагаються попередити напад власною атакою на ймовірного супротивника. При цьому часто стають призвідцями нічим не спровокованих бійок, оскільки можуть розшифровувати ненавмисні вчинки як заздалегідь сплановану провокацію. Не так розчуте слово; не так пояснений сміх; ненароком зачеплена книжка; портфель, що впав; зошит, що десь загубився — приводів для початку сварки безліч, причина одна — страх перед нападом з боку однокласників, почуття безпорадності і незахищеності перед їх ворожістю. Від патологічної агресивності, агресивність спровокована моббінгом завжди відрізняється своїм попереджувальним характером, намаганням дитини обґрунтувати, виправдати і пояснити свої дії.

Упереджуюче особистісне приниження. Діти характерологічно не схильні до агресії часто вдаються до прийняття на себе ролі класного блазня. Головна небезпека такої стратегії полягає у звиканні дитини до прийнятої ролі. Через певний проміжок часу маска блазня стає характерологічною прикметою особистості, і ця прикмета уже не піддається довольній зміні.

Слід зазначити, що блазнювання дитини початкової школи не завжди є наслідком моббінгу. В деяких випадках воно може свідчити про емоційну дезадаптацію дитини або про підвищену потребу в увазі з боку важливого дорослого. Та які б причини не лежали в основі блазнювання, воно завжди є показником шкільного неблагополуччя і вимагає нагальної психотерапевтичної допомоги.

Захисне підлабузництво. Дитина намагається потоваришувати з тими, хто займає вищий соціальний статус у класі для того, щоб забезпе-

чити себе від відторгнення колективом. Відчуваючи свою неспроможність самотужки завоювати прихильність і боляче переживаючи неувагу до себе, вона починає «підкуплювати» тих, з ким хоче дружити, — відає їм свої цукерки, іграшки, цікаві книжки. Заради завоювання прихильності такі діти йдуть на крадіжки з власної сім'ї грошей, за які потім розважають «важливих» для себе однокласників.

Упереджуюча неуспішність. У випадках, коли відсутність симпатії учителя до дитини викликається переважно певними навчальними труднощами, виникає специфічна форма захисту, що полягає у відмові від виконання робіт, що можуть публічно оцінюватись. Зустрічаються випадки, коли така відмова набирає взагалі алогічних форм спеціального применшення своїх навчальних можливостей. Дитина або просто відмовляється відповідати, писати, рахувати, малювати, вирізати тощо, або виконує навчальне завдання так, щоб безсумнівно отримати погану оцінку. Така адаптивна реакція допомагає дитині зберігати внутрішню віру в те, що якби вона постаралась, то, можливо, результати були б зовсім непоганими. Відсутність же відповіді на уроці не дає приводу для сміху, а тому й залишає шанс зберегти хоч якусь самоповагу.

Соціальне самоусунення. Дитина, яка вибрала подібну стратегію протидії моббінгу, найчастіше перебуває під подвійним негативним впливом — як школи, так і сім'ї. Втрачаючи базову підтримку родини, молодший школяр починає або виявляти певні аутичні риси, або шукати емоційної підтримки на стороні, часто потрапляючи під вплив асоціальних особистостей.

Складності диференціальної діагностики. У моббінгу немає характерних проявів з боку жертви. Вибір стратегії захисту залежить від індивідуальних особливостей та реакцій на поведінку дитини з боку оточення. Тому в кожному випадку скарг на деструктивну поведінку дитини чи появи симптомокомплексів, характерних для шкільних страхів, слід обов'язково перевіряти клас, у якому навчається дитина, на можливість появи моббінгу.

Механізм, що призводить до моббінгу в початковій школі, той самий, що *провокує* появу «страху школи». В його основі лежить усвідомлюване або неусвідомлюване неприйняття педагогом дитини. Молодші школярі надзвичайно чутливі до емоційних проявів педагога. Вони здатні присвоювати його нехіть до певної дитини, сприймаючи її як свою власну емоцію. Моббінг виникає тоді, коли відштовхування певної дитини педагогом переростає у таке ж саме відштовхування з боку однокласників.

Діагностика. Виявити моббінг достатньо легко за допомогою соціометрії. При цьому дітей 1-2-х класів можна просто індивідуально опитати, у них ще немає застережень щодо збереження конфіденційності їхніх побажань, а в 3-4-х класах доцільно провести уже зви-

чайне анонімне письмове опитування. Якщо соціометрія виявить ізольованого учня (зірку відштовхування), то з великою долею вірогідності можна припускати, що така дитина справді знаходиться в ситуації мобінгу. Підозру у мобінгу з боку частин класу можна висловити, коли існує достатньо кількісна так звана соціометрична кліка, що протистоїть якомусь одному учневі, який знаходиться в ситуації зневаженого. Уточнити діагноз можна за допомогою цілеспрямованого спостереження.

Соціометрія, що проводиться в школі, не повинна стимулювати розвиток негативних тенденцій у класі, тому негативні вибори, як правило, дітям не пропонуються.

Корекція. Виправити ситуацію мобінгу в початковій школі можна через корекцію ставлення вчителя до дитини та заняття з класом, спрямовані на розвиток дружніх стосунків. Однак, якщо вчитель не змінить свого негативного ставлення до дитини, то робота з класом теж не матиме успіху.

Соціометрія. Можна використати варіант соціометричного вивчення класу за книгою: Гільбух Ю.З. Шкільний клас: як пізнати і виховати його душу / Ю.З. Гільбух, О.В. Киричук. — К.: Психодіагностика і диференційоване навчання, 1994. — С. 115-153.

Анкета для вчителів початкових класів

Клас _____ Стаж роботи _____ Дата _____

1. Як Ви розумієте зміст поняття «гідність»? _____

Як Ви розумієте зміст поняття «честь»? _____

Порівняйте ці поняття. Чим вони схожі, в чому їхня відмінність?

2. Розкрийте зміст поняття «культура гідності особистості». _____

3. Які форми і методи виховання культури гідності Ви використовували в роботі з учнями 1-2-х класів найчастіше? _____

А які з учнями 3-4-х класів? _____

4. Назвіть проблеми, які Вам не вдалося розв'язати у процесі виховання культури гідності молодших школярів: _____

5. Яку методичну допомогу хотіли б отримати в організації цього процесу? _____

І-ІІ ЛЮДСЬКА ТА ОСОБИСТІСНА (ВЛАСНА) ГІДНІСТЬ **Методика незакінчених речень.**

I.

Поважати себе означає...

Поважати інших означає...

Мене поважають, якщо я...

II.

Коли мене поважають, я...

Коли мене не поважають, я...

III.

Гідна людина завжди...

Гідна людина ніколи не...

Ображати національну гідність означає...

Поважати національну гідність означає...

Анкетування учнів «Кого ми поважаємо?»

Роздайте учням аркуші паперу. Попросіть їх на одній половині написати імена людей, яких вони поважають, а на іншій — імена тих, чия повагу вони хотіли б заслужити. Потім учні відповідають на запитання:

1. Яку роль відіграє повага в житті людей?
2. Що в людях гідне поваги?
3. Чому я хочу, щоб ті або інші люди поважали мене?
4. Що я відчуваю, коли мене поважають? Чому?
5. Що я відчуваю, коли мене не поважають? Чому?
6. Кого важче поважати: знайомих або незнайомих? Чому?
7. Поміркуй: чи кожна людина варта поваги? Чому? Як треба ставитись до кожної людини, незважаючи на її положення, посаду, статки, стан здоров'я, зовнішність, колір шкіри тощо? Чому?
8. Кого можна вважати гідною людиною. За якими її вчинками?

Ігрова вправа «Перевтілення» (за Ж. Маценко) [12].

Завдання: Виявити здатність дитини «входити» у внутрішній світ іншої людини (істоти) та здатність до співпереживання; вчити засобам експресивної демонстрації емоційних станів; сприяти розвитку уявлення.

Процедура. Вправа проводиться з групою учнів (не більше семи). Решта групи чи класу спостерігає за виконанням та дає оцінку образності перевтілень.

Вступне слово вчителя.

Чи замислювалися Ви колись над тим, що саме відчуває, переживає, думає, бажає інша людина або жива істота? Давайте спробуємо. Я запропоную кожному з Вас певний образ, а Ви ніби станьте ним на декілька хвилин. А потім по-черзі розповісте усім нам, про що Ви думали, як почувались, що робили, чого бажали?

Орієнтовні образи для виконання справи:

1. Хлопчик, якого образив товариш на очах однокласників;
2. Дівчинка, яку «вчитує» вчителька в класі за запізнення;
3. Учень, який отримав відмінну оцінку;
4. Учениця, яка отримує нагороду за свою роботу (поробку або малюнок).

Ігри про права і обов'язки дитини, учня (за О. В. Хухлаєвою) [23].

«Я так хочу» (1-2 клас). Вчитель розповідає дітям про дівчинку, яку звали не Наталка, не Марічка, а Ятакхочу, тому що вона завжди робила тільки те, що хотіла, незважаючи на інших людей, з повагою ставлячись до них. Дітям пропонується придумати фрази, характерні для цієї дівчинки, з якою інтонацією вона їх говорить, почергово вимовити їх.

Після цього дітям дається завдання поміркувати над тим, чи хотіли б вони дружити з такою дівчинкою і запропонувати, як допомогти такій дівчинці Ятакхочу стати ввічливою дівчинкою, яка з повагою ставиться до інших людей.

Вправа може бути проведена як гра-драматизація.

«П'ять головних прав» (4 клас). Вчитель проводить бесіду з дітьми про те, що кожній людині звичайно хочеться в житті мати побільше прав і поменше обов'язків. Але в реальності кількість прав і обов'язків людини приблизно однакова. Пропонується придумати по п'ять головних обов'язків і по п'ять основних прав четверокласників.

«Біль про права людини». На основі обговорених списків прав і обов'язків, складених дітьми в ході виконання попереднього завдання, організується референдум.

— Які пункти про права і обов'язки учнів та вчителів у школі можуть бути прийняті усіма, які б дозволили поважати гідність як

учнів, так і вчителів? Учні, в процесі обговорення, складають «Білля про права» учня і вчителя в школі.

Приклад виховних занять з учнями у позаурочний час у «Школі Гідності»

Тема: «Я — людина» (1 год)

(використані матеріали книги Коробко С.Л. Заняття з морально-го орієнтування молодших школярів / С.Л. Коробко, О.Ф. Бикова. — К.: Техніка, 2003. — 96 с.)

(2 клас)

Мета: дати дітям уявлення про себе як людину. Вчити оцінювати себе та інших людей. Вчити характеризувати свої індивідуальні особливості; обґрунтовувати свої судження стосовно твердження про цінність кожної людини; формувати почуття самоповаги.

Хід заняття:

Індивідуальне привітання учнів (можна провести у вигляді гри «Комплімент» або з м'ячем, передаючи його зі словами привітання тому, з ким хочеш привітатися і висловити побажання).

I. Вступне слово вчителя.

Читання уривка з вірша В. Симоненка «Ти знаєш, що ти людина...»

Ти знаєш, що ти — людина.
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні.

— Що означає вислів «бути людиною»? Чи всі ми, люди, однакові? Чому?

II. Методика незакінченого речення:

— Яку роль ти тепер виконуєш у школі? А вдома? З друзями? Продовж речення: «Я людина...»

III. Виконання завдань.

- а) визначте етимологію (походження свого імені):
 - Як звуть кожного з вас?
 - Що означає твоє ім'я?
 - Чи хотіли б ви про це дізнатись? Спитайте своїх рідних про історію походження свого імені.
 - Чи є в класі діти, в яких однакові імена?
 - Але придивіться, чи однакові вони як люди?
 - Що ви помітили?
- б) подивіться один на одного, на себе в дзеркало, на сусіда по парті. Висновок про унікальність портрета (зовнішності) кожної людини.
- в) спробуємо дізнатися разом, чим кожен із нас відрізняється від іншого:

1. Порівняння ваги, зросту.

2. Порівняння почерку.

— Напиши, як тебе звуть, якеś речення (слово). Потім аркуші перемішаємо. Спробуйте знайти свій аркуш.

— Що допомогло тобі це зробити?

3. Гра «Впізнай по голосу».

Обирається ведучий, якому зав'язують очі. Діти (3-5 осіб) підходять до нього, доторкаються до спини і говорять, щось приємне про ведучого (або називають його ласкаво). Ведучий має вгадати по голосу, хто до нього доторкнувся.

— Як ти здогадався, хто до тебе доторкнувся?

4. Методика незакінченого речення (або гра «Чарівний промінь»).

— Діти! Я переконана, що ви всі змогли побачити, що кожна людина неповторна, має свої особливості в порівнянні з іншими. Кожен з нас є цінністю, людиною, яка гідна поваги інших, але ми маємо, перш за все, в житті побачити в кожній людині усе, що її робить неповторною, відмінною від інших.

Спробуємо за допомогою чарівного променя виділити, що найбільше подобається тобі у самому собі.

— Закінчи речення: «Я ціную себе...», «Я поважаю себе...»

Спробуй виділити, що тебе найбільше вразило в іншій людині. Закінчи речення: «Я ціную тебе...», «Я поважаю тебе...»

IV. Підсумок заняття.

1) Анкета «Чим ти відрізняєшся від інших?»

Запиши і прочитай у класі (за бажанням):

1. Яке твоє улюблене заняття?

2. Що ти краще всього вмєш робити?

3. Хто твої улюблені герої?

4. Хто твої найкращі друзі?

5. Щоб ти хотів навчитись робити краще?

2) Вправа «З чого складається гідність людини».

Завдання: Узагальнити уявлення учнів про гідність, її види (особистісну, людську, національну); розвивати вміння помічати прояви людської гідності у поведінці своїх товаришів.

Процедура: Участь бере весь клас. Вчитель наводить приклади прояву гідності (її видів) з подій власного життя, життя дітей класу та аналізує, які види гідності людини було виявлено. Після цього, пропонує учням пригадати приклади прояву різних видів гідності з боку їх однокласників відносно самих себе, будь-якої людини, записати ці приклади в зошит. Учні зачитують приклади і аналізують їх. Ці «складові гідності» виписуються на власній дошці. Учні аналізуються всі приклади, наводяться відповідні приклади з жит-

тя інших людей, героїв літературних творів, мультфільмів чи кінофільмів. Усі складові людяності записуються на дошці.

Завершальне слово педагога:

— Було помітно, діти, як приємно було Вам згадувати різні прояви гідності, її види. Тільки той, хто виявляє цю цінність, гідний високого звання «Людина».

Додаток до заняття.

1. Методика «Серце класу» (за О. В. Хухлаєвою).

Ведучий заздалегідь готує із міцного паперу серце і прикріплює його до дошки. Діти, згадуючи гарні якості, які мають усі учні в класі, записують їх фломастерами в середині серця.

2. Методика «Чиї якості».

Дитина-ведуча загадує когось з учасників гри, нікому про це не говорячи. Потім вона вказує на одну або декілька написаних на «серці» якостей, тим самим вона показує, що вони є у людини, яку вона загадала. Інші відгадують, кого задумав ведучий.

Усне оповідання «Для чого живе людина на Землі».

Дітей ділять на декілька груп і пропонують скласти колективне оповідання, актуалізуючи їхню увагу на таких питаннях: Які добрі вчинки потрібно зробити людині, щоб її пам'ятали? Коли ми говоримо, що ім'я живе у віках? Чи може прославитися добрими вчинками дитина? Що ти зробив доброго в житті, щоб люди ставились до тебе з повагою?

Тема 8: «Люби, шануй увесь свій славний рід!» (2 клас)

Мета: дати дітям уявлення про такі поняття, як «рід», «родовід». Вчити шанобливо ставитись до всіх членів родини. Виховувати у дітей пошану до своїх предків, родичів, інтерес до історії свого роду, вчити шанувати пам'ять померлих. Дати дітям уявлення про вчинок-шанування. Викликати у дітей почуття гордості за свій рід, свій народ, бажання прославляти його добрими й гідними вчинками.

Хід заняття:

I. Бесіда вчителя з дітьми.

Діти, в народі кажуть: «Життя людини іде з родини».

— Про що цей вислів? Що він означає?

а) Читання вчителем вірша Лесі Лужецької «Дерево життя»:

Твій рід — то ціле дерево життя.
Он прабабуся дивиться твоя
І прадідусь всміхається тобі,
Щоб не забував їх у житті.
Твій рід — то гарне дерево життя.
Побачиш сам бабусю й дідуся.
Які казки розказують вони,
Щоб ти любив їх серденьком завжди!

Твій рід — розкішне дерево життя.
Тут усміх мами й ласка татуса.
І ти, дитино, хоч іще мала,
Теж гілочка живого деревця.
Люби, шануй увесь свій славний рід
І пізнавай з любов'ю білий світ!
Якщо добром наповнена душа, —
Не перекувтіне дерево життя!

б) Обговорення прочитаного.

— Як ти розумієш назву вірша?

— Якими словами автор називає твій рід? Чому саме так? З якими почуттями вона згадує про свій рід?

II. Слово вчителя.

— Чи всі з вас, діти, знають, як звуть їхніх дідусів та бабусь? Їхні ім'я та побатькові?

Бо зустрічаються такі діти, які не знають своїх рідних, їхні імена.

Скільки онуків не знають, як звали їх прабабусю, прадідуся, якими вони були, який слід в історії вони залишили. Це наша з вами спільна проблема, наш національний сором. Ще в XIX ст. українці на хатньому стовпі робили зарубки, коли народжувалася людина, і старші вчили менших, кого позначає кожна зарубка. Іноді таких зарубок було 30, 50 і діти із задоволенням називали своїх пращурів у 5, 10 коліні на ім'я та по батькові, їхнє прізвище та чим вони займалися за життя.

Отже, чи не соромно нам, діти, не мати «дерева свого роду»?

Давайте намалюємо його (те, що ви знаєте самі, а інше — за допомогою дорослих у родині), щоб і ваші діти, і ваші онуки, і правнуки в 3, 5, 10 коліні знали, що ви жили на землі, а пізніше, дорослими, ви напишете, чим прославили свій рід.

«Дзеркало роду» — то дзеркало пам'яті. Кожному хочеться жити в людській пам'яті, це природне бажання кожної людини.

III. Бесіда вчителя з дітьми.

1. Чи пам'ятаєте ви, як звуть ваших найближчих родичів?

2. А чи знаєте ви, як звуть ваших прадідів, прабабусь? Чи живі вони?

3. Чи є у вашому домі альбоми фотографій? Як часто ви його роздивляєтесь? Чиї фотографії є у цьому альбомі?

4. Чи є у вас тіточки, дядечки, племінники, двоюрідні сестри та брати? Як їх звуть?

5. Як у вашій родині бережуть пам'ять про тих рідних, яких, на жаль, вже немає з нами? Кого із них із вдячністю пошановуєш ти?

6. Чи пишаєшся ти своїми рідними, своїм родом? Чому?

Слово вчителя.

Особливо це стосувалось чоловіків, майбутніх козаків-лицарів, захисників. У давнину в українців вважалося найсвятішим знати свій рід «до сьомого коліна» (зі своїх прапрапрадідів). Зганьбити честь і гідність свого роду вважалося злочином, який засуджував-ся громадою. Невипадково саме в Україні поширеною була традиція (особливо це стосувалось чоловіків), зберігати з покоління в покоління честь свого роду, родового імені й прізвища, які переда-вались з діда-прадіда своїм нащадкам.

— Назвіть, будь ласка, кого у вашій родині назвали на честь свого діда (прадіда) або бабусі (прабабусі)?

— Що ви про них знаєте? Яке життя вони прожили? Чим просла-вили свій рід?

Діти заповнюють у зошитах «Дерево свого роду».

IV. Словникова робота.

1. На дошці написані дві групи слів:

а) родина, рідня, рідний.

Учитель: Чим схожі ці слова?

2. Пояснення вчителем значення фразеологічних зворотів «вести рід», «з роду до роду», «ні роду ні племені», «один рід — один плід».

V. Робота над прислів'ями.

Учитель. Діти! Мабуть, хтось із вас чув такі прислів'я? Як ви їх розумієте?

* Нема краще, ніж родина — знає кожна хай дитина!

* У кожної деревини — свій плід, а в кожної людини — свій рід.

* Рід пізнавай — усе добре переймай.

— Чому ми так говоримо? Поясніть свою думку.

— Чим сім'я відрізняється від роду?

— Що ти знаєш про свій рід?

— Ким з членів родини ти пишаєшся? Чому?

— Чи допомагаєш ти своїм рідним? Як?

— Які загадки про родину, сім'ю, свій рід ти знаєш?

— Які давні традиції збереглися у твоїй сім'ї? З якими з них ти хотів би поділитись з нами?

VI. Підсумок заняття. Узагальнююча бесіда:

— Що означає вислів «знати і шанувати свій рід»?

— Як ви вшановуєте найстарших членів свого роду?

Виставка «Сила і слава мого роду».

Вчитель пропонує дітям продовжити пошукову роботу у своїй родині (дізнатись цікаві факти з життя своїх рідних).

Іншим варіантом підсумкового завдання для дітей може бути виконання разом зі своїми батьками, рідними проекту «Я пишаюсь своїм родом» (збір і презентація дітьми разом зі своїми родинами ма-теріалів, присвячених історії свого роду).

Сценарій **родинного свята** для учнів четвертого класу «**Ми діти твої, Україно!**», проведеного вчителями спеціалізованої школи №43 «Грааль» м. Києва Кметь Л.В., Шелех С.В. та ін.

Мета. Вивчення державних національних символів, народних звичаїв та традицій, розвиток у дітей святково прибраний. На сцені українська хата, тин, машина часу. Звучить фонограма «Україна».

Учитель: У цей святковий день ми раді бачити Вас, шановні батьки та гості. Сьогодні ми маємо честь вітати у нашій залі.

Свято розпочинає дитячий танцювальний ансамбль «Каштан».

(Звучить мелодія шкільного дзвоника. Виходять троє ведучих.

Ведучий: Ой, яка цікава тема була сьогодні у нас на уроці «Я і Україна». Я так багато дізнався про нашу державу.

1 ведуча: Так, мені також сподобалася. Але якби власними очима побачити, яким було минуле нашої держави, який був одяг, побут. І страви, мабуть, смачні були?

2 ведуча: Друзі, що це? Якась машина?

Ведучий: Не якась, а справжня машина часу. Подивіться, тут кнопки, цифри, ліхтарики.

1 ведуча: Отож нам нічого не заважає побачити минуле!

Ведучий: А ви не боїтесь?

Обидві ведучі: Ні!

Ведучий: Звичайно ні, адже я з вами. Тоді вперед!

(Діти піднімаються на сцену і заходять в «машину часу». Вона включається і змінюється рік 2014 на 1912).

1. Гостей дорогих
Ми стрічаємо щиро,
Стрічаємо з хлібом,
Любов'ю і миром.

(Діти шанують гостей коропаєм на вишитому рушнику).

2. Для гостей відкрита
Хата наша біла,
Тільки б жодна кривда
В неї не забігла б.

3. Я люблю свою хату,
і подвір'я, й садок.
Де і сонця багато,
і в жару — холодок.

Тихо й загишно.
Квіти коло хати цвітуть.
І невтомно все літо
бджоли в цвіті гудуть.

Все для мене тут рідне:
стіни — білі, як сніг,
і віконце привітне,
і дубовий поріг.

І ряденця строкаті,
й рушники на стіні —
навіть дим в нашій хаті
рідно пахне мені.

4. Тільки в хаті українській
Покуштуєш диво з див:
Ось півмісяці у мисці,
А над ними в'ється дим.

Бо гарячі — масло тане...
Чи ж ви знаєте, що це?
Це — вареники в сметані,
Найсмачніші над усе!

Є вареники у хаті —
В Україні все гаразд:
Всі — щасливі і багаті,
Щедре сонце світить в нас!

Слава хаті українській,
Слава нашій всій землі,
І вареникам у мисці,
Що на нашому столі!

(Ведучі пригощають гостей гарячими варениками).

5. Я дитина українська,
Українського роду,
Українці — то є назва
Славного народу.

Україна — то край славний,
Аж по Чорне море,
Україна — то лан пишний,
І степи, і гори.
І як мені Вкраїни
Щиро не кохати?

6. Ой вдягнуся у неділю
У вишивану сорочку,
У червону спідничину
І коралі на шнурочку.

Заплету я свої коси
І візьму віночок з рути,
Ще й васильком завітчаюсь,
Чи від мене кращій бути?

А на нозі чоботята
Червоненькі, сап'янові!
Я маленька українка,
Будьте всі мені здорові!

7. Родитись українцем —
Це велика честь і слава.
Рідний край свій полюбити —
Це найважливіша справа.
8. Що таке Батьківщина?
Під віконцем калина,
Тиха казка бабусі
Ніжна пісня матері.
Дужі руки у тата,
Під тополями хата,
Під вербою криниця,
В чистім полі пшениця.
Серед лугу лелека
І діброва далека,
І веселка над лісом,
І стрімкий обеліск.
9. Маленькі наші ноги,
Та знають свою путь.
На службу Україні,
Як виростуть, підуть.
Маленькі наші руки,
Та кріпнуть і ростуть.
На службу Україні,
Всю працю віддадуть.
Дитячі в нас сердечка,
Та щире в них чуття.
Любити Україну
Будуть ціле життя.
10. Я співаю пісню про тебе, прекрасно країно,
Де хлібами духмяними вкриті поля,
І про шлях твій до волі, моя Україно —
Незалежна та славна слов'янська земля!

Презентація дитячого проекту

Звучить мелодія пісні «Чом, чом, чом, о земле ти моя...»

Вчитель: Діти! Хто з Вас знає, що це за пісня звучить, хто знає слова цієї пісні, хто її написав?

Учениця другого класу озвучує свій проект, присвячений відомій поетесі, дитячій письменниці, авторові цієї пісні Вірі Лебедовій.

До когорти талановитих педагогів, сучасників і продовжувачів справи Ю. Федьковича, С. Воробкевича, Є. Ярошинської належить і Віра Лебедова (псевдонім Костянтини Малицької). Їхні життєві долі склалися по-різному, і все ж ці люди були одностайними у своїх почуттях до знедоленого народу і до творення його культури.

Віра Лебедова (1872-1947) родом із Калуського повіту, що на Станіславщині, із сім'ї священика. Після отримання педагогічної освіти вчителювала в Галичині, а в 1903-1906 роках у с. Лужанах недалеко Чернівців. Постійно співпрацювала в дитячих і педагогічних виданнях («Дзвінок», «Світ дитини» та ін.). Крім кількох збірок оповідань про дітей («Малі герої», «Мати», «З трагедій діточих душ»), статей на морально-етичні теми, Віра Лебедова спеціально для дітей писала вірші, оповідання, новели, їй належать дитячі п'єси, інсценізації художніх творів до ювілеїв та релігійних свят, історичних подій, а також переклади з іншомовних літератур. Навіть потім, на початку 20-х років, після перебування в Сибіру, куди була насильно вивезена разом з багатьма галицькими і буковинськими інтелігентами, Віра Лебедова не переставала віддавати свій талант культурно-освітній діяльності — укладала шкільні читанки, хрестоматії, писала навчально-дидактичні посібники, укладала своєрідний каталог дитячої книжки.

Із творів Віри Лебедової буковинського періоду її життя чи не найпопулярніший вірш «Чом, чом, чом, о земле ти моя...». Покладений на музику композитором Денисом Січинським, він згодом зажив слави відомої народної пісні. Розповідають, що у 20-30-ті роки навчальний день у школах Західної України починався з молитви,

а закінчувався неодмінно цією піснею «Чом, чом, чом, о земле ти моя...» — твором, який до глибини душі хвилював юні серця, сприяв вихованню національної гідності українців. І наприкінці нинішнього століття у школах вільної України має звучати це поетичне слово Віри Лебедової: його простота і водночас вишуканість, звертання до найсокровенніших понять, оригінальна побудова вірша (як діалог) допоможуть легшому засвоєнню, пробуджують разом з іншими творами високі патріотичні почуття.

Учням початкових класів можна порадити прочитати твори Віри Лебедової, опубліковані у збірнику «Дзвінок з минулого» (К. : Веселка, 1991). Активна й різнобічна діяльність Віри Лебедової на ниві дитячої літератури справді варта захоплення, а й передусім видання її найкращих творів.

Ігри, що допоможуть оволодіти дітям навичками безконфліктної поведінки, сприятимуть зняттю напруги тощо

«Кулачок».

Мета: вчити здійснювати зміщення агресії, розслабляти м'язи, розвивати витримку, позитивні емоції, виховувати культуру поведінки.

Дитина бере в руку дрібну іграшку чи цукерку. Просимо стиснути її кулачок дуже міцно і потримати так певний час. Коли дитина розкриває кулачок, рука розслабляється, і на долоні вона бачить гарну іграшку.

«Казка навпаки».

Мета: розширити поняття дітей про різні стилі поведінки, допомогти усвідомити найбільш оптимальний, виховувати моральні якості.

Відома дітям казка розігрується у двох частинах: перша частина із звичними образами казкових героїв, у другій частині риси характеру казкових героїв змінюються на протилежні. Кожна дитина грає одного і того самого персонажа і в першій, і в другій частинах. Потім відбувається обговорення.

Гра «Ланцюг єдності» (1-2 клас).

Мета: Допомогти дітям краще розвинути своїх однокласників, позитивно оцінити їх, пережити почуття єдності та значущості з ними.

Діти сидять у колі, передаючи один одному ланцюжок так, щоб усі, хто вже тримав його, взявся за нього. Передаючи ланцюжок, діти висловлюють побажання іншим однокласникам. Починає вчитель (вихователь), подає приклад. Потім він звертається до дітей, питає, чи хочуть вони ще щось сказати. Коли ланцюг повертається до ведучого (дорослого), діти, на прохання дорослого, натягують його і, закривши

очі, уявляють як вони складають єдине ціле, про важливість та значущість кожного з них у цьому цілому.

Запитання вчителя до дітей:

— Що трапиться, якщо хоч одна ланка ланцюжка обірветься? Уявімо, що це хтось з вас. Так і в житті нашого колективу (класу), який можна уявити у вигляді ланцюжка, якщо щось трапляється погане з кимось з вас, порушується єдність і значущість усього ланцюжка. Отже, допомагаємо один одному, підтримуємо, поважаємо гідність кожного з вас.

Гра «Чарівні окуляри» (1-4 класи).

Мета: Закріпити уявлення дітей про позитивні якості (достоїнства); дати можливість дітям побачити достоїнства кожного з дітей у класі. Вчити визнавати цінність кожної людини. Виховувати почуття поваги один до одного.

Слово вчителя.

Діти, уявімо собі, що у нас є незвичайні окуляри — чарівні. В них ми можемо розгледіти усе те добре і хороше, ціннісне, що є в кожній людині, навіть якщо інколи вона приховує це від усіх. Зараз я примірюю ці чарівні окуляри... Ой, які ви всі красиві, привабливі, веселі та розумні. Вчитель підходить до кожної дитини і вказує хоча б одне його достоїнство (позитивну якість). Потім пропонує дітям приміряти ці окуляри, подивитись один на одного і спробувати побачити якомога більше доброго, хорошого в кожному з них, навіть, якщо раніше цього не помічав. Діти по-черзі надівають чарівні окуляри і називають достоїнства своїх товаришів. У випадку, якщо комусь важко це зробити, вчитель або інші діти допомагають однокласникові. По можливості бажано не повторюватись, розширюючи коло позитивних якостей людини.

Етюди, за допомогою яких діти виражають основні емоції.

«Два сердитих хлопчика».

Сюжет етюд: Хлопчики посварились. Вони дуже сердиті, насупили брови, розмахують руками, наступають один на одного, ось-ось поб'ються... Можна дати дітям можливість програти один і той же етюд з різними варіантами завершення ситуацій (наприклад, хлопці таки побились, розсварились; або розсміялись, вибачились, примирились тощо).

Рольова гра «Я ображений, а ти — злий!»

У ході проведення гри вчитель розбиває дітей на пари (за бажанням). Пропонується розіграти таку сценку: один з учнів пропонує іншому щось (наприклад, погратись разом, погуляти тощо), а інший — грубо відкидає запрошення, не погоджуючись з жодною пропозицією.

Учням дається інструкція: в ході гри показати зміни свого настрою, свій внутрішній стан (свою образу, злість, довіру чи недовіру, повагу до іншого тощо).

Діти по парах розігрують сценки, потім відбувається обговорення кожної ситуації глядачами. В ході якого з'ясується, чи вдалося учням передати настрої героїв за допомогою слів, жестів, виявом емоцій тощо.

Бесіда вчителя з дітьми.

— Опишіть, будь ласка, стан головних героїв на початку і в кінці історії.

— Хто з них заслуговує на підтримку й повагу? Чому?

— А хто, на жаль, ні і чому? Поясни свою думку.

Фронтальна форма роботи з класом.

— Діти, спробуємо виробити колективні правила гідної поведінки (правила будемо розпочинати за допомогою частки не): «Гідна людина не повинна...» Діти продовжують складати правила гідної поведінки. Колективно обговорюють кожне з запропонованих.

Висновок.

— Діти! Чи завжди кожному з вас у житті вдається дотримуватись вироблених нами правил гідної поведінки? Наведіть приклади з вашого життя, життя учнів класу.

— Якого правила найважче вам вдається дотримуватись? Чому? Що вам заважає?

— Давайте всі разом спробуємо допомогти (кожному учневі). Чим саме ми можемо допомогти, як ви думаєте?

Інтерактивні методи

I. «Мозковий штурм».

Закінчить речення:

- поважати себе означає...
- поважати національну гідність означає...
- я ображаю національну гідність людини, якщо я...
- я поважаю інших людей, якщо...

II. «Мікрофон».

Закінчіть ситуацію. Що зробив би Павлик?

1. Павлик зайшов у роздягальню, там скупчилося багато дітей. Він побачив Оксанку. Усі її штовхають...
2. Катруся образила Павлика в класі. Він...
3. На перерві Павлик бігав і зіштовхнувся з Петриком. Павлик...

III. «Робота в групах».

Скласти перелік порад для тих, хто бажає стати гідною людиною.

IV. Вправа «Побажай від усього серця».

Під час перегляду позитивних зображень (добрі вчинки, учасниками яких є діти), що виводяться на інтерактивній дошці.

— Діти, що означає бути Людиною?

— Уяви, що ти представник людства. Які побажання хотів би залишити усім людям нашої планети?

Дітям дається завдання сформулювати побажання для всього людства планети та написати їх на стіках у формі серця. Далі вони по черзі підходять до дошки, зачитують побажання і приклеюють стіки навколо тематичного зображення у вигляді планети.

— З якими почуттями, як ви думаєте, треба носити це горде звання «представник людства»?

— Про що завжди слід пам'ятати? Як не зганьбити це звання?

— Пригадай, чи завжди ти себе так поводиш?

— Від яких небажаних вчинків ти хотів би застерегти себе і людей планети Земля?

V. Проектна діяльність.

Вправа «Люстерко» (4 клас).

Вчитель: Діти, що у мене в руках, що це за предмет, де ми його використовуємо? (Люстерко). *Можна загадати дітям загадку про люстерко.* А тепер я заховаю його, уявіть собі, що ви дивитесь в уявне люстерко на себе. Охарактеризуйте побачене. Чи задоволені ви побаченим, чи є серед ваших друзів, знайомих діти, які гідні поваги?

(Виступи, висловлювання учнів.)

Вчитель: Яку людину ви вважаєте для себе взірцем, яка гідна поваги? Розкажіть про неї. Може хтось пригадає героїв казок, фільмів тощо.

Пригадайте сторінки історії нашої країни, свого рідного краю. Назвіть історичних осіб, людей, а може ваших рідних, яких ми вважаємо прикладом служіння своєму народові? Хто з них зумів не втратити гідність навіть у важкі роки лихоліття випробувань для нашої України. (Роки боротьби за незалежність України, доба козаччини, голодомору, роки війни тощо).

Що ви знаєте про цих людей? Чи хотіли б ви поповнити свої знання про таких людей? Сьогодні ми розпочинаємо новий проект під назвою «Вони прославили Україну». (Проект може бути як груповий, коли об'єднуються діти за бажанням, або індивідуальний. У ході виконання проекту діти звертаються по допомогу до вчителя, своїх батьків, рідних).

VI. Вправа «Побудуй себе сам».

Вчитель: Діти, кожна людина протягом життя виховує себе для того, щоб стати кращою, щоб її поважали інші, щоб вона сама поважала себе. Давайте поміркуємо, з чого можна побудувати уявний

будинок — ваш будинок, людини, гідної поваги. «На дошці — стилізований будинок, в учнів — аркуші у вигляді цеглинок, на кожному буде свій напис. (Наприклад: «чесність», «доброта», «повага гідності» тощо). Фундамент нашого будинку — це наші природні здібності, здоров'я, інші люди, навколишній світ. Оточують наш будинок інші будинки, тобто інші люди, в якому свої цеглинки (людські якості). Стіни — це характер людини, основа нашого будинку. Виберіть ті цеглинки, з яких будуть побудовані стіни вашого будинку. (Учні прикріплюють аркуші-цеглинки, пояснюють свій вибір, декілька цеглинок порожні, на них можна записати своє слово). Освітлює ваш будинок гідності яскраве сонечко, щоб кожному з вас жилося щасливо в такому будинку.

Поміркуймо: Що допомагає людині бути гідною особистістю? А що їй заважає? Що б ви хотіли побажати один одному? (Учні обмінюються побажаннями).

VII. Ігрова вправа «Клубочок».

(Учитель бере клубочок з різнокольорових ниток — символів різних почуттів людини та рис її характеру, пояснюючи це дітям).

Вчитель: Намагаючись стати вихованою, гідною поваги людиною, кожен із нас має усвідомлювати свої позитивні та негативні риси характеру. Пригадайте, будь ласка, кожен свої позитивні риси. Як ти гадаєш, чим ти відрізняєшся від інших? Узявшись за ниточку клубочка, продовжимо речення: «Мій друг сказав би про мене, що я...»

(Клубочок передається по класу від учня до учня, останній передає нитку вчителю, утворюється коло).

Вчитель: Прагнучи стати кращими й гідними людьми в житті, пам'ятайте слова, які зможуть допомогти вам це зробити:

Щастя не слава, не гроші — все це мина.

Щастя — це друзі хороші,

Шана людська. (О. Підсуха)

Підсумок обговорення.

— Що ж є найголовнішим у житті людини? Чому?

Методика «Вибір» (за І. Д. Бехом)

Мета: з'ясувати і виховувати ставлення учнів до таких якостей, як повага, повага гідності, чесність, відповідальність тощо.

Учніма пропонується обрати відповідь, яка буде відповідати їхнім власним вчинкам у певних ситуаціях:

1. Ти випадково почув, як група твоїх однокласників висловила слушне, але неприємне зауваження на твою адресу. Як ти вчиниш?

а) спробуєш пояснити однокласникам, чому ти так повів себе;

б) переведеш розмову на жарт, але якомога швидше спробуєш виправити недоліки, про які йшлося;

в) зробиш вигляд, що нічого не чув;

г) зауважиш товаришам, що вони нічим не кращі, бо говорять про тебе за твоєї відсутності.

2. Ти побачив, як твій однокласник несправедливо образив іншого. Як ти вчиниш?

а) вимагатимеш від того, хто образив однокласника, вибачитись перед ображеним;

б) з'ясуєш причини поведінки однокласників і допоможеш розв'язати конфлікт;

в) висловиш співчуття тому, кого образили;

г) зробиш вигляд, що тебе це не стосується.

3. Ти ненавмисно завдав шкоди іншій людині (розлив фарбу на парту, штовхнув товариша, коли він писав у зошиті тощо). Як ти поведеш себе?

а) зробиш усе можливе, щоб усунути наслідки того, що ти зробив;

б) вибачишся, пояснивши, що не хотів цього;

в) зробиш вигляд, що ти не винний, намагатимешся, щоб ніхто не помітив шкоди, яку ти заподіяв іншому;

г) звалиш провину на того, хто потерпів.

Оброблення отриманих даних.

Вибір учнем відповіді **а** — свідчить про активний, позитивний, стійкий прояв такої якості, як «повага людської гідності».

Відповідь **б** — свідчить, що цей прояв недостатньо активний і стійкий (можливі компроміси).

Якщо учень вибрав відповідь **в** — це свідчить про пасивний і недостатньо стійкий прояв даної якості.

І, нарешті, вибір останньої відповіді **г** — є свідченням негативного прояву школярем даної якості.

Метод ситуацій:

Вчитель може зачитати ситуацію, взяти з життя класу, школи. Інший варіант — діти можуть розіграти сценку (гра-драматизація).

Вчитель:

— Діти! Послухайте, будь ласка, історію, яка трапилась в одній школі (за О. Молчановою) і може хтось з вас впізнає в героях оповідання себе:

«Клас спускався по сходах до вестибюлю школи. Раптом одна з учениць — Віра — посковзнулась і, розмахуючи портфелем, впала. При падінні вона ненавмисно штовхнула Іринку, яка йшла попереду неї, а портфелем штовхнула Миколу.

Як реагували на цей випадок діти? Іринка закричала: «Ти, що штовхаєшся? Яка ти розтяпа!» Вслід за нею Петрик голосно виголосив: «Не розтяпа, а сліпа курка. Під ноги слід уважніше дивитись!» Микола змахнув своїм портфелем, він теж намагався дати здачі дівчинці, яка впала. Люда голосно сміялась. Інші діти з класу пройшли

повз Віру з таким виразом на обличчях, наче нічого не відбулося. І тільки Оксанка промовила: «Що ж ви так на неї накинулись? Хіба вона навмисно штовхала? Але ж вона впала!» Лише Оксанка підійшла до Віри, допомогла їй піднятися, обтрусила її плаття.

Міні-диспут.

Вчитель: Давайте послухаємо думки нашого класу з приводу почутого. Дайте оцінку вчинкам всіх дітей, героїв даного оповідання.

— З ким ви згодні у висловлюваннях? А з ким ні? Чому? Обґрунтуйте свою думку?

Вправа «Мікрофон».

Вчитель: Зараз кожному з дітей у класі надається право бути почувтим. Діти висловлюють свої міркування. Роблять висновки.

Підсумок-обговорення:

— Чи хотіли б ви опинитись на місці дівчинки Віри?

— Які почуття виникли у вас, коли ви слухали цю історію? Чому?

— Хто з героїв цієї історії вам сподобався і чому? Які найкращі людські риси виявив?

— Чи можна те ж саме сказати про дії, вчинки, висловлювання інших героїв оповідання? Про що це свідчить? Чи гідно вони повели себе?

— З ким із героїв оповідання ти хотів би потоваришувати і чому?

— Чи можна було цю історію змінити на краще? Як саме?

— Чому вона вчить нас? Від чого застерігає?

У кінці міні-диспуту, за бажанням дітей, можна розіграти через гру-драматизацію змінену історію.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості : У 2 кн. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І.Д. Бех. — К. : Либідь, 2003. — 280 с.
2. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. / І.Д. Бех. — К. : Академвидав, 2012. — 256 с.
3. Бех І. Д. Рефлексивно-експліцитний метод у вихованні особистості / І.Д. Бех // Рідна школа. — 2012. — № 12. — С. 3-7.
4. Бех І.Д. Почуття гідності у духовному розвитку особистості / І.Д. Бех // Психологічні джерела виховної майстерності : навч. посіб. — К. : Академвидав, 2009. — С. 17-30.
5. Бех І.Д. Формувати у дитини почуття цінності іншої людини / І.Д. Бех // Педагогіка толерантності. — 2001. — № 2 (16). — С. 16-23.
6. Виховання культури гідності зростаючої особистості : методика констатувального етапу експерименту : науково-методичний посібник / авт. кол. за заг. ред. Чорної К.І. — Черкаси : видавництво ЧОІПОПП. — 2012. — 162 с.

7. Вікова та педагогічна психологія: [навч. посібник] / О.В. Скрипченко, З.В. Огороднійчук [та ін.]. — К.: Просвіта, 2001. — С. 161.
8. Вінграновський М.С. Вибрані твори / М.С. Вінграновський. — К.: Дніпро, 2004. — 832 с. — (Сер. «Бібліотека Шевченківського комітету»).
9. Гавриловец К.В. Воспитание человечности: кн. для учителя / К.В. Гавриловец. — Мн.: Нар. асвета, 1985. — 183 с.
10. Дзвінок з минулого: вірші, оповідання, казки / уклад. В. Лучук. — К.: Веселка, 1991. — 304 с.
11. Кульчицька О.І. Моральне виховання дошкільників / О.І. Кульчицька. — К.: Знання, 1967. — 32 с.
12. Маценко Ж.М. Духовність: феномен психології та об'єкт виховання / Ж.М. Маценко. — К.: Освіта України, 2010. — 100 с.
13. Олійник В.Ф. Емоційно-вольовий розвиток першокласників / В.Ф. Олійник, С.Д. Максименко // Практична психологія і соціальна робота. — 2001. — №4. — С. 60-70.
14. Печчеи А. Человеческие качества / А. Печчеи. — М.: Прогресс, 1985. — С. 31.
15. Плавич В.П. Убежденность: философско-социологический анализ / В.П. Плавич. — К.: Либідь, 1991. — С. 10-125.
16. Синица И.Е. О такте и мастерстве (беседы с молодыми педагогами) / И.Е. Синица. — К.: Рад. шк., 1976. — 167 с.
17. Смірнова Е.Е. Познаю себя и учусь управлять собой. Программа уроков психологии для младших подростков (10-12 лет) / Е.Е. Смирнова. — Спб.: Речь, 2007. — 216 с.
18. Стаднік Н.В. Виховання відповідальності в шестирічних першокласників у позаурочній роботі: [навч.-метод. посібник] / Н.В. Стаднік. — Біла Церква, 2007. — 118 с.
19. Сухомлинський В. Вічна тополя: Казки. Оповідання. Етюди: Для дітей молод. шк. віку / упоряд. О. Сухомлинської, [заг. ред., передм. Д. Чередниченка]. — К.: Генеза, 2003. — 272 с.: іл. — (Нова шк. 6-ка).
20. Сухомлинський В. О. Квітка сонця: Притчі, казки, оповідання / В. О. Сухомлинський; [пер. Д. С. Чередниченка]. — Х.: ВД «ШКОЛА», 2009. — 240 с.
21. Сухомлинський В. О. Людина — найвища цінність / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. — К.: Рад. школа, 1976. — Т. 5. — С. 446-472.
22. Ульяновка У.Ф. О дифференцированной подготовке детей к школе / У.Ф. Ульяновка // Вопросы психологии. — 1984. — №5. — С. 61-64.
23. Хухлаева О.В. Тропинка к своему Я: уроки психологии в начальной школе (1-4) / О.В. Хухлаева. — М.: Генезис, 2004. — 303 с.

Наукове видання

**Киричок Віра Андріївна,
Роговець Олена Володимирівна**

**ВИХОВАННЯ КУЛЬТУРИ ГІДНОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Методичні рекомендації

Технічний редактор *О.М. Корнілов*
Комп'ютерна верстка *В.М. Яценко*
Редактор *О.О. Калашник*
Оформлення обкладинки *К.А. Бобровницька*

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Підп. до друку 12.09.2014. Формат 60x84 ¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. др. арк. 4,5.
Замовлення № 2482. Наклад 300 прим.

Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 195 від 21.09.2000.
25006, м. Кіровоград, вул. Декабристів, 29
тел./факс (0522) 22-79-30, 32-17-05
E-mail: design@imex.kr.ua